

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Českého jazyka a literatury

Studijní program: Učitelství pro 2. stupeň ZŠ

Studijní obor: ČJ – OV

Úloha vypravěče v romanetech Jakuba Arbesa

The Role of Narrator in the Stories of Jakub Arbes

Die Roll des Erzählers in den Romanetten von Jakub Arbes

Diplomová práce: 09–FP–KČL– D-06

Autor: Lenka Jiroušková

Podpis:

Vedoucí práce: PhDr. Věra Jarolímková

Počet:

stran	slov	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
84	23 025	0	0	16	0

V Liberci dne: 29. 04. 2011

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra českého jazyka a literatury

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(pro magisterský studijní program)

pro (diplomant): Lenka JIROUŠKOVÁ
adresa: Studánecká 440, 463 03 Stráž nad Nisou
studijní obor: český jazyk - obecná výchova
(kombinace):
Název DP: Úloha vypravěče v romanetech Jakuba Arbesa
Název DP v angličtině: The Role of Narrator in the Stories of Jakub Arbes
Vedoucí práce: PhDr. Věra Jarolímková
Konzultant:
Termín odevzdání: květen 2010

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování DP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Disku Fakulty přírodně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 29. 4. 2009

diplomant

vedoucí katedry

Převzal
(diplomant):

Datum:

Podpis:

Název BP:	ÚLOHA VYPRÁVĚ V ROMANETECH JAKUBA ARBESA
Vedoucí práce:	PhDr. Věra Jarolímková
Cíl:	Analýza narativní strategie v romanetech J. Arbese. Možnosti interpretace role vyprávěče.
Požadavky:	Práce s odbornou literaturou. Schopnost formulace dílčích hypotéz. Pravidelné konzultace s vedoucí práce.
Metody:	Analýza, komparace, syntéza.
Literatura:	<p>Arbes, J.: Osudy třen: 4 romaneta. Praha: s. spisovatel. 1988.</p> <p>Týfl: Poslední dnové lidstva. Praha: Vyšehrad. 1985.</p> <p>Týfl: Svatý Xaverius, Newton v mozek. Praha: Albatros. 1989.</p> <p>Doležel, L.: Narativní způsoby v české literatuře. Praha: s. spisovatel. 1993.</p> <p>Haman, A.: Úvod do studia literatury a interpretace díla. Jinočany: H&H. 1999.</p> <p>Holý, J.: Možnosti interpretace. Olomouc: Periplum. 2002.</p> <p>Janáková, J.: Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy. Praha: UK. 1975.</p> <p>Jedliková, A.: Ke komu mluví vyprávěč? Adresát v komunikační perspektivě prózy. Jinočany: H&H. 1993.</p> <p>Krejčí, K.: Jakub Arbes. život a dílo. Mor. Ostrava, Praha: J. Lukáš. 1946.</p> <p>Kubíček, T.: Vyprávění: kategorie narativní analýzy. Brno: Host. 2007.</p> <p>Stanzel, F.: Teorie vyprávění. Praha: Odeon. 1988.</p> <p>Další literatura dle aktuální potřeby.</p>

Čestné prohlášení

Název práce: Úloha vypravěče v romanetech Jakuba Arbesa
Jméno a příjmení autora: Lenka Jiroušková
Osobní číslo: P09000995

Byla jsem seznámena s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – kolní dílo.

Prohláším, že má diplomová práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Berou na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si v domě povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, ať do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Prohláším, že jsem do informačního systému STAG vložila elektronickou verzi mé diplomové práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedla jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 29. 04. 2011

Lenka Jiroušková

Anotace

Obsahem této diplomové práce je analýza narativní strategie v romanetech Jakuba Arbesa. Cílem práce je interpretovat roli vypravěče v některých jeho dílech a zkoumat strategii, kterou autor používá. Dále práce porovnává, zda Arbes používá stejných strategií v různých romanetech.

Klíčová slova

Romaneto, role, strategie, vypravěč, polarizace

Annotation

This Diploma Thesis analyses narrative Strategy in Jakub Arbes Romanetos. The Target is to describe and explain Narrator's Role in some of the Stories and to examine Strategy, which Author used. Furthermore, this Thesis compares whether Arbes used same Strategies in different Romanetos.

Key words

Romaneto, Role, Strategy, Narrator, Polarization

Annotation

Das Thema dieser Diplomarbeit ist die Analyse der narativen Strategie in den Romanetten von Jakub Arbes. Das Ziel dieser Arbeit ist die Rolle des Erzählers in seinen einigen Werken zu interpretieren und verwendete Strategie zu forschern. Diese Arbeit weiter vergleicht, ob Arbes die gleichen Strategie in seinen anderen Romanetten verwendet.

Schlüsselwörter:

Das Romaneto, die Rolle, die Strategie, der Erzähler, das Polarization

Seznam použitých zkratk a symbolů

cit. = citováno

s. = eskoslovenský

nakl. = nakladatelství

nap . = nap íklad

p el. = p elofil

r. = rok

s. = strana

sv. = svatý

tj. = to je

vyd. = vydání

Obsah

1	POSTAVENÍ ROMANETA V LITERATUŘE 19. STOLETÍ.....	1
2	JAKUB ARBES	4
3	METODOLOGIE	6
4	SVATÝ XAVERIUS	8
4.1	Osoba vypravěče	9
4.2	Postavy.....	11
4.3	Děj.....	18
4.4	Čas.....	20
4.5	Prostor	22
5	UKŘIŽOVANÁ	24
5.1	Osoba vypravěče	25
5.2	Postavy.....	27
5.3	Děj.....	34
5.4	Čas.....	36
5.5	Prostor	38
6	NEWTONŮV MOZEK	41
6.1	Osoba vypravěče	43
6.2	Postavy.....	46
6.3	Děj.....	51
6.4	Čas.....	52
6.5	Prostor	54

7	STRUKTURA ROMANETA.....	57
7.1	Osoba vypravěče	58
7.2	Postavy.....	61
7.3	Děj.....	65
7.4	Čas.....	67
7.5	Prostor	68
8	ZÁVĚR.....	71
	CITOVANÁ LITERATURA.....	75
	DALŠÍ POUŽITÁ LITERATURA	76

1 Postavení romaneta v literatuře 19. století

Jedním z flánrových útvar epické prózy, charakteristických svým dramatickým a fantastickým dějem, jenž se jeví k racionální pointě, je romaneto. Výraz, jehož autorem je Jan Neruda, vystihuje skutečnost, že tento flánr se nachází na pomezí novely a románu. Prvním českým autorem, který se literárnímu útvaru tohoto typu věnoval a též se jím proslavil, byl Jakub Arbes. Své první romaneto *Ábel na skřepci* publikoval už v roce 1866, tedy ve svých 26 letech. Tehdy ovšem ještě termín romaneto nebyl znám. Sám Arbes označil *Ábla* jako šepizodu z románu. Poprvé se objevil až v souvislosti s vydáním díla *Svatý Xaverius*. Označení romaneto mohl podle Nerudy eliminovat představa, že jde o životopis svatce.¹ Pokud bychom nový název hodnotili pohledem dnešního marketingu, viděli bychom novotvar, který byl spojen se známým novinářem, ale za jinajícím beletristou, a mohl tak Arbesovi pomoci k etablování na tomto poli.

V Arbesových více než třech desítkách romanet můžeme nalézt vlivy jak gotického románu, tak i romantických autorů (např. E. A. Poea, E. T. A. Hoffmanna i G. Meyrinka) a jejich svatá, plněná fantazie. Zejména prvky detektivní povídky, jejímž zakladatelem byl právě Edgar Allan Poe, jsou v Arbesových romanetech naprosto zřejmé. Arbes byl zcela jistě ovlivněn tímto autorem, v Americe i v Evropě uznávaným. Jeho dílo totiž nabízelo celou řadu motivů a postupů, které se pak objevily i v Arbesových pracích. Přestože se jejich povídky, respektive příběhy, objevují jen liší (zejména tím, že ty Arbesovy jsou situovány do konkrétních míst), jedno mají společné: působí tená a pomyšlet, a to až nad rámec děje.

Jádrem romanet (známých také pod názvem špovídky s tajemstvím) jsou zdánlivě nepochopitelná tajemství, vymykající se lidskému chápání, jež jsou nakonec vysvětlena na základě logických postupů. Příběh je zasazen do naprosto realistického světa, je plně napětí a vzrušujících dějových zvratů. Arbesova romaneta

¹ JANÁKOVÁ Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 9.

jakořto útvar, balancující na hraně skutečnosti a fikce, ale s racionálním jádrem, strhávají tená e svým spádem a tajemností. Díky t mto atribut m pak poskytují široké možnosti subjektu vyprávě. Jakub Arbes je skute ným mistrem vyprávění; jeho romaneta mají, e eno slovy sou asníka, tah na branku. D j graduje a ústí ve finále, v n mř jsou v–echny tajuplnosti vysv tleny na principech logiky. Velmi výstiřn to vyjád il literární publicista Kazimír Turek: řA síla romanet je práv v atmosfé e tajemna a jakési ařl démonické hr zy, kterou Arbes v ur itých pasážích umí evokovat jako málokdo.²

Arbes v–ak um l vyřřit nejen tohoto tajemna ařl démoni nosti. Hrdinové jeho romanet byli v té době naprosto nezvyklí ó studenti, chudí mladíci, za řnající spisovatelé i novináři, kte ří ov–em cht li m nit spole nost, lov ka i sv t, pronikat do jeho zákonitostí a taj .

Mnohdy byli psychologicky vykresleni jako velmi slořřité, tēm patologické postavy.³ Práv takovéto lidi m l Arbes velmi dob e zmapované ze svého okolí.

Dal–ím d vodem, pro Arbesova romaneta uchvátila své tená e, byla skute nost, ře d j vyřřadoval ur itou intelektuální úrove , byl promy–lený do v–ech d sledk , s celou adou my–lenek, s jakými se jeho tená i dosud nesetkali. P itom jeho rozsah byl práv takový, aby se řřlo dalo p e řřt najednou, jedním dechem. To nepochybn umocnilo jednak jeho popularitu, jednak i to, ře tená neztrácel pozornost, nebyl manipulován do ř zných vedlej–ích a tedy slořřit j–ích p řb h , ale mohl se řřn soust edit na hlavní (a jedinou) d jovou linii.

P es v–echny tyto klady se v–ak romaneto jako nový řřánř obecn ji neprosadilo. Sám Arbes se snařřil sv j základní styl obm ovat, aniř by mu to v–ak p ineslo prosp řh. Nakonec mladý řřánř romaneta opustil zcela a rozhodl se v novat románové tvorb , a to p esto, ře mu nakladatelé i redaktoři asopis neustále vytýkali, ře práv romaneto je jeho řparketař a m l by se v novat tomuto řřánřu. Také proto se Arbes, p estoře dokázal vytvá et originální, psychologicky slořřitá

² TUREK, K. Lidové noviny, 12. 5. 2007

³ JANÁ KOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky eské prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 11.

a sugestivní díla, zařadil mezi nedocenené autory. Zajímavý názor v tomto smyslu vyslovil Jiří Karásek ze Lvovic: *Šarbes v českém prostředí přicházel se vřem brzy. Byl u nás socialistou před socialismem, byl realistou před realismem, napsal Newton v mozek před Wellsovým Strojem času, psychologii vojny dříve, než jsme poznali Tolského Vojnu a mír, sdílel osudy všech iniciátorů v malém prostředí, kde je vše drobného formátu a kde není důležitá vřadnost blifního. Vylehly jiskry a zhasly. Jinde takové jiskry zapalují celé pofáry. Osud díla Arbesova je čistě typický pro naše prostředí.*⁴

V své práci se chci zabývat právě úlohou vyprávění v Arbesových romanetech. Z hlediska narativní analýzy tedy podrobím zkoumání jejímu třem kategoriím, tedy vyprávění, postavám, dějům, čas a prostor. Cílem mé práce je analýza narativní strategie a možnosti interpretace role vyprávění. Jádrem mého zkoumání bude zejména způsob, jakým vyprávění předává informace čtenáři, zda se jednotlivé strategie opakují i v jiných dílech (*Akrobati*, *Zázračná Madona*) a zda jsou naprosto specifické. Budu postupovat tak, že nejprve zanalyzuji vybraná romaneta každé zvlášť a posléze srovnám jejich společné a odlišné znaky v rámci všech narativních kategorií s důrazem na kategorii vyprávění.

Faktory, kterými se budu zabývat, jsou rozsah účasti vyprávění v daném příběhu, stupeň vnímatelnosti, s jakou je čtenář schopen uvědomovat si jeho roli v příběhu a v neposlední řadě i narativní rovina, na níž vyprávění patří. V rámci zkoumání strategií se budu zabývat principem polarizace (principem rozporu a protikladu).

⁴ KARÁSEK ze Lvovic, Jiří. *Trnové a epigoni*. Praha: 1927. s.59

2 Jakub Arbes

Dílo Jakuba Arbesa (12. 6. 1840 – 8. 4. 1914)⁵ obsahuje široké spektrum literárních útvarů. Byl autorem sice velmi plodným, ale navzdory jeho práci také navzdory chudým. Kromě romanet je autorem nkolika románů, označovaných jako sociální (mimo jiné *Moderní upíři*, *Mesiáš*, *Anděl míru*, *Trajchpudlíci*). Pracoval rovněž jako divadelní kritik a kulturní historik. Je autorem celé řady monografií českých i evropských umělců. Do svých romanet zasazoval do konkrétních míst Prahy, kterou dokonale znal. I tato skutečnost je jedním z důvodů, pro jeho příběhy oslovují čtenáře i dnes, tedy téměř 150 let po jejich vzniku.

Arbes studoval na pražské polytechnice. Tu sice nedokončil, ale znalosti, které při studiu získal, využil právě při tvorbě romanet. Po opuštění studií se flvil jako novinář; nejprve v časopise *Hlas*, poté v *Národních listech*.

Jako odpovědný redaktor (v letech 1868-73) měl opakované problémy s úřady a byl dokonce více než rok v zázna. Krátce před jeho uvězněním vychází jeho nejúspěšnější romaneto *Svatý Xaverius* a poté, ufl z vězení, posílá do tisku *Sivookého démona*. Po návratu z vězení v české Lípě je v *Národních listech* již pouze trpěním a nakonec propuštěn.

V té době se naplno začal vnovat psaní romanet. Světlo světa spatřila díla *Newton v mozek*, *Ukřídlovaná*, *Akrobati* a *Kandidáti existence*. Na konci 70. let vycházejí dvě knihy romanet, které kritika přijala a Arbes se tak stal jedním z nejoriginálnějších a nejvyhledávanějších prozaiků své doby.⁶ V té době se Arbesovi otevírá možnost působení ve funkci dramaturga v Prozatímním divadle.

⁵ SOUŠEK, Ludvík. *Kdo byl kdo. Díl I. Jakub Arbes*. Praha: Albatros, 1980

⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 11.

Pozd ji vydává satirický asopis TMetek, ale jako známý opozi ní noviná má i zde neustálé problémy s cenzurou a roku 1881 vychází poslední íslo tohoto periodika. P estofe byl Arbes známou osobou pražské kulturní spole nosti, poslední roky flivota profil ve velmi t flkých sociálních pom rech. K existen ním problém m se p idaly i problémy zdravotní a roku 1914 Jakub Arbes umírá.

3 Metodologie

Jako východisko pro analýzu narativní struktury Arbesových romanů využijeme především metodiky rakouského literárního teoretika Franze Karla Stanzela. Ten ve své knize *Teorie vyprávění*⁷ popisuje různé vyprávěcí situace, které rozlišuje na základě kategorií osoby, perspektivy a módu. Tyto ideální typy vyprávěcích situací, definované na základě výše uvedených kategorií, uspořádal Stanzel do typologického kruhu, popisujícího všechny kombinace ze soby vyprávění, znázorňujícího rozhodující opozice, které formují vyprávění, zobrazujícího plynulost přechodů mezi různými formami.

Kategorie osoby popisuje vztah mezi postavami a vyprávěčem. Zkoumá, zda jsou existenciální oblasti vyprávěcího subjektu a narativního světa postav identické či rozdílné. Totožnost existenciálních oblastí je zakládajícím prvkem vyprávěcí situace první osoby, tedy *ich-formy*. Osoba vyprávěče je plně realizovaná ve světě postav literárního díla.

Kategorie perspektivy je založena na míře ústasti zprostředkovatele-vyprávěče na dané věci z toho vyplývajícím stanovisku, tzv. *špoint of view*, tedy jakéhosi hlediska vyprávění, z něhož se vyprávěný svět vnímá nebo zobrazuje. V rámci teorie vyprávění rozlišujeme dva aspekty, a sice perspektivy, které Kristin Morrisonová⁸ pojmenovává jako *šspeaker of the narrative words* (postava přednášející vyprávěných slov) a *šknower of the narrative story* (postava reflektora - toho, kdo zná vyprávěný příběh). První varianta, nazývaná též vnitřní perspektiva, předpokládá ústast vyprávěče uvnitř příběhu, v centru děje. Druhá varianta značí ústast vyprávěče vně příběhu, mimo hlavní postavu. Tato perspektiva je charakteristickým rysem autorské vyprávěcí situace.

⁷ STANZEL, F. K. *Teorie vyprávění*. P. el. Jiří Stromeček. 1. vyd. Praha: Odeon, 1988.

⁸ STANZEL, F.K. *Teorie vyprávění*, 1988, s.18 K jejímu dílu *šJames's and Lubbock's Differing points of view* odkazuje Stanzel 1988, s.18.

Kategorie módu spoívá v rozdílnosti vyprávění osobního vyprávě a odrazu fiktivní skutečnosti v postavě reflektora. Tato postava, v jejímž v domě se odráží situace, je-li jsou navenek prezentovány prostědnicetvím pocitů a myšlenek, je určujícím prvkem personální vyprávěcí situace.

Zkoumání postav opíráme o teorii izraelské naratoložky Shlomith Rimmon-Kennanová⁹, podle níž jsou postavy charakterizovány i popsány dvěma způsoby: přímou definicí, tedy prostým popisem, nebo nepřímou prezentací. Ta vykresluje postavy a jejich vlastnosti opisně, tedy nepřímě, na základě jejich činností, vzhledu, věku a podobně.

Zkoumání z hlediska času provedeme dle rámce, který stanovil francouzský teoretik Gérard Genette.¹⁰ Ten jej podrobuje zkoumání ve třech polohách: uspořádání, trvání a frekvenci. Aspekt uspořádání je podle Genetta dán časovou následností jednotlivých událostí v příběhu a jejich rozložení v textu, který představuje organizaci událostí ve vyprávění. Trvání popisuje vztah mezi dobou skutečného trvání události, jakoby se staly, a dobou jejich pře vyprávění. Frekvencí označujeme počet výskytu událostí v příběhu i v textu.

Ve své práci chci potvrdit hypotézu, že jedním z nejdůležitějších příznaků tohoto žánru je polarizace, tedy časté vyúsťování protikladů, a to nejen ideová, ale i stylistická. Vyúsťování těchto protipólů a rychlý pohyb mezi oběma extrémy jsou prvky, které nejen odrážejí, ale též zvyšují tempo děje a jeho napětí.

⁹ RIMMON-KENNANOVÁ, S. *Poetika vyprávění*. Přel. Vanda Pickettová. 1. vyd. Brno: Host, 2001.

¹⁰ BÍLEK, P. A. Vyprávění jako struktura, v němž se odehrává význam: interpretační příklady k vnitřní výstavbě vyprávění. In *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. 1. vyd. Brno: Host, 2003.

4 Svatý Xaverius

Toto romaneto vyšlo poprvé roku 1873 v časopise *Lumír* a patří mezi Arbesova nejlepší vbec. Zasazením konkrétních událostí do fantastického příběhu autor smazává rozdíl mezi realitou a fikcí. Díky popisovaný z velké části formou dialogu, má spád a téměř nenechává čtenáře vydechnout. Linie příběhu není složitá. Vypravěč vzpomíná na setkání, které se odehrálo kdysi v minulosti. V kostele sv. Mikuláše se za tajemně popsaných okolností setkal s lovcem, jenž si velmi podrobně prohlížel obraz umírajícího svatého Xaveria. Po období vzájemného podezírání se nakonec oba muži spřátelí. Neznámý mladík z kostela, o němž se dovídáme, že se jmenuje rovněž Xaverius, nakonec vypravěči vyjeví obsah svého zájmu o dílo mistra Balka.¹¹ Jak řekl jeho autor těsně před svou smrtí, v obraze umírajícího Xaveria je totiž uloženo tajemství. Komu se podaří je rozšifrovat, získá neocenitelný poklad.

Po delším úseku si je Xaverius jistý, že se mu tajemství obrazu podaří rozluštit. Pozve vypravěče, aby ho následoval a pomohl mu poklad vykopat. Mapa cesty k němu je podle něj totiž právě to tajemství, které vložil malíř do svého obrazu. Oba muži se tedy jedné noci vydávají na cestu. Xaverius nachází místo, o němž je přesvědčen, že právě zde se poklad nachází. Začínají kopat a skutečně se jim podaří vydolovat krabici, plnou minerálů a nerostů. Xaverius je až příliš rozrušen a poté, co vzplane okolní suchá tráva a on uvidí přeludy, přechází s krabicí do tmy.

Vypravěč se s Xaveriem setkává po určité době ve vídeňské vlnici. Zde vyslechne, co se mezitím mladíkovi přihodilo a jaký to poklad vlastně našli. Oba zjeví, že malíř skutečně dosáhl toho, čeho chtěl, a o něm na smrtelném loži mluvil. Neocenitelným pokladem však nemyslel materiální, ale duševní bohatství. Vypravěč se navíc dozvídá, že Xaverius je vlněn z krádeže, která se stala právě té noci, kdy

¹¹František Xaver Palko. *Lecyklopaedia*. [online]. [cit.2011-02-01]. Dostupné na <http://leccos.com/index.php/clanky/palko-frantisek-xaver>

spolu kopali na pražském p edm stí. Rozhoduje se proto, že Xaveriovi dosv d í nevinu; ten ale následujícího dne ve v zení umírá.

4.1 Osoba vypravěče

Vyprav je v první osobě, tedy vyprav osobní, p edávající profilky své i dal-ích postav v d ji se vyskytujících. Není nadázený, ale jako pozorovatel nezasv cený. Vyprav je blízký svému p íteli, který má stejné jméno, jako postava na plátn obrazu, úst edního bodu celého d je ó tedy Xaverius. V pr b hu d je n kolikrát m ní point of view, promlouvá prost ednictvím svého p ítele Xaveria i jeho babi ky. D j si tak udrfluje svoji bezprost ednost a nap tí.

V expozici popisuje postavy zejména podle vn j-ích rys : *šTotéfl nízké elo, tentýfl nos, táfl brada, tytéfl rty, slovem celý výraz obli eje, jako by byl mufl ten malí i obrazu slouflil jako vzor.õ*¹² S postupujícím d jem pak vyprav popisuje i du-evní profilky a stavy postav: *šNeru-il jsem ho; spo ívalo v jeho vzez ení tolik zádu m ivosti jako ve vzez ení lov ka, kterýfl se byl naposledy je-t vzmufil, aby pak navfldy sklesl v agónii ducha. Poznal jsem sice p ítele, jakým býval druhdy; av-ak síla jeho byla jifl zlomena, oko ztrhané a poslední slova jeho byla také posledním vzplanutím ducha.õ*¹³

V epilogu vyprav shrnuje své pocity a zku-enosti z celého p íb hu. V nich se mísí bolest ze smrti p ítele s nenávisí k obrazu svatého Xaveria, p vodci ve-kerého p ítelova jednání: *šBylo mi jako lov ku, u n hofl po únají se jeviti symptomy -ílenosti. Nevím ufl ani, jak se to stalo, av-ak pamatuju se zcela dob e, fle znenadání octnul se v mé ruce otev ený kapesní n fl a fle mfiknutím oka let l po svatém Xaveriovi na obrazí Na-t stí v-ak se n fl zarazil do d ev ného sloupu oltá níhoí Nemohu a nesmím tudífl nikdy jifl spat it Balkovo nesmrtelné dílo, jefl*

¹² ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 19

¹³ Tamtéfl, s. 84.

bylo p í inou smrti mufl, kterýfl byl i ve svém poblouzn ní geniáln j-í nefli sám p vodce umírajícího sv. Xaveria.õ¹⁴

Postava vyprav ě v tomto romanetu sice nemá jméno, ale je z ejmé, fle nese autobiografické prvky samotného Arbese. Je to patrné z mnoha indicií, které se v p íb hu nacházejí. *šNedbal jsem napomenutí u itelova, ba ze vzdoru, fle mne cht l n kdo k n ěmu nutit, oddal jsem se s horlivostí studiu v d reálných, ani fl bych byl hrub ědbal, fle zbyla mi neodolatelná p íchylnost k malí ství v bec.õ¹⁵ šRok 1868 chýlil se ku konci (í) N kolik dní poté stal jsem se odpov dným redaktorem opozi ního politického deníkuí õ.¹⁶*

Arbes byl rovn ěl studentem polytechnické ěkoly v Praze a v domosti, které v ní nabyl, dovedl ve svých dílech využíít: *šTakto uvařuje zavrhl jsem p vodní sv j náhled úpln ěa stanovil pak východi-ť v plánu Prahy zcela analogicky, jako jsem byl stanovil východi-ť na plánu v obraze: hledal jsem totiž st ed. Povařuje hradbami ohrani ěnou Prahu za nepravidelný polygon stanovil jsem jeho t ři-ť . A fle jsem se v kombinaci své nemýlil, v tom mne potvrzovala okolnost, fle t ři-ť padlo práv do domu, v n mřl dle vypravování mé babi ky vznikla v Balkovi my-řenka k obrazu sv. Xaveria.õ¹⁷*

Dal-ím z atribut , zp sobující naprostou v rohodnost vypráv ění (nebo pop ění fikce), je zasazení p íb hu na konkrétní místa. *šMl ky jsme ěli voln ěvedle sebe Ostruhovou ulicí ařl Svatojanskému vr-ku. Se-ěd-ě s vr-ku a dřřice se po levé stran ěve-ři jsme do jednopatrového domu, zahýbajícího do Umrl í uli ky.õ¹⁸ šNa západ na vr-řin ěbylo vid t bílé domky Malvazinek, na sever ěást b lohorského boji-ť , kamenné lomy, zasmu-řlý Pet řin a ěást Malé Strany, na severovýchod pak*

¹⁴ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk řřlovaná, Newton ěv mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.90.

¹⁵ Tamtéř, s.10.

¹⁶ Tamtéř, s.70

¹⁷ Tamtéř, s.58

¹⁸ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk řřlovaná, Newton ěv mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963, s.25

*ostatní Prahu. Na východ vy níval v dáli nad vr-ínu jen vy-ehradský kostelík a na jih bylo vid t strá vr-íny, na které nalézá se fildovský h bit vekí ō.*¹⁹

Reálným objektem je samoz ejm i kostel sv. Mikulá-e, ale také obraz umírajícího svatého Xaveria, jehož autorem je skute n Franti-ek Xaver Palko (v romanetu uvád n jako Balko). P ízna né je, že o jeho smrti, tak p esn v romanetu popsané, existuje n kolik verzí, a to jak letopo tu, tak i místa, kde zem el.

To v-e má tedy vyprav k dispozici k tomu, aby jím zprost edkovávaný p íb h nevzbuzoval v bec pochybnosti o tom, že se skute n odehrál, nebo , jak íká Franz Karl Stanzel, motivací každého vypráv ní je snaha p edstavit fikci, tedy n co vymyšleného, neskute ného, jako v c skute nou, profitou, sd lenou.²⁰ *ŠTo prostý obraz, pokud se na je-t po letech pamatují.*²¹

4.2 Postavy

Jak jsem uvedla v kapitole o osob vyprav e, jde podle v-eho o Jakuba Arbesa samotného. Sám sebe zde v expozici popisuje jako chudého, ov-em vzd laného lov ka, p ece v-ak, snad i díky sociálním pom r m, trochu se podce ujícího: *šNemaje p íleřitosti k cestování, nedosp l jsem ov-em v studiích t ch z p í in nasnad íleřících p íli- daleko, nebo ve-keré mé v domosti bylo možno zredukovati na povrchní známost n kterých vícemén zda ilých rytin dle obraz slavných mistr , pak na známost prařské obrazárny a n kterých vzorných maleb v prařských chrámech. Jaký tudíř div, že nebylo mi nep íjemno, když mne nav-řivil p ítel a p íbuzný, malí krajiná zvu ného jména, který byl z Vídn výhradn jen*

¹⁹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.62

²⁰ STANZEL, F. K. *Teorie vypráv ní*. P el. Ji í Strom-ík. 1. vyd. Praha: Odeon, 1988.

²¹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 16.

za tím ú elem zavítal do Prahy, by se zde z vlastního názoru seznámil s nejlepšími
pracemi českých malířů²²

Vyprav je intelektuál, dokáže jednat rozhodně a odvážně : š Podivný muž na
oltář, zaslechnuv m j výkřik a –ramot, prudce se obrátil. P řfloutlá jeho tvá
zbrunátn la, o i rozjiskřily se hněvy, a v téměř okamžiku, co stanul jsem p ed
klekátkem, skočil neznámý z oltáře p řmo p ede mne na druhou stranu klekátko,
a drfě sv j ostrý nástroj v pravici, vztáhl druhou ruku po mém hrdle. Pozoruje každé
jeho hnutí, odrazil jsem pravou rukou jeho levici a uchopiv ho za hrdlo stiskl
jsem.š²³

Poté, kdy se fabule láme a st řejší epizoda je za svým finále, vyprav
prostřednictvím svých zážitků informuje čtenáře o politické situaci v tehdejších
zemích, což samozřejmě znovu zvyšuje pocit autentičnosti příběhu: š V době té
nastal i v mém vlastním životě ležící obrát. Byl jsem až dosud fil bezstarostně
svým studiím a p řpravám k praktickému životu; znenadání však mne neuprositelné
poměry přinutily, abych hledal místo, kde bych, by sebebičů, mohl svou
existenci zakotviti. Nenalezn, jak jsem již na počátku tohoto vypravování
p řipomenul, žádného podobného místa, musil jsem se chopit zaměstnání, ke kterému
není sice potřebí žádných výsvětlení, žádné protekce a žádného doporučení se, p ři
kterémž však také ani nejvirtuóznější reklama aspoň na delší dobu nepomáhá:
spisovatelství, a stal jsem se, jak již za našich literárních poměrů v bec jinak ani býti
nemůže, zanedlouho žurnalistou.š (í) š V n kolika měsících pocítil jsem již také
p řjemnosti stavu, jež jsem si byl zvolil.š (í) š V krátké době napáchali jsme tolik
nepromíjitelných šhůch š, že trest doživotního žaláře býval by pro mne trestem
mírným. Naštť však jsem byl jen jednou odsouzen do žaláře na dobu čtyř měsíců
a po upotřebení všech možných opravních prostředků právních byl jsem konečně
p řinucen trest svůj v novoměstské trestnici nastoupit.š²⁴

²² ARBES, J. Romaneta. Svatý Xaverius, Uk řfřovaná, Newton v mozek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 16.

²³ Tamtéž, s. 20.

²⁴ Tamtéž, s. 70.

V epilogu se poprvé m ní vyprav ovo chování. Smrt jeho p ítele, kterému ufl nemohl pomoci, jej zm ní tak, fle obraz svatého Xaveria, v o ích vyprav ových p vodce jeho smrti, který na za átku vlastním t lem chránil p ed domn lým úto níkem, nyní touflí zni it a zabrání mu v tom pouhá náhoda.

Hlavní postavou p íb hu je vyprav v p ítel Xaverius. Jeho jméno, totofné s postavou na Balkov obrazu, zvy-uje tajemnost. tená cítí, fle tato postava je hlavní slofkou d je, záhadnou figurou, zcela jist nositelem n jakého tajemství. Xaverius vychází z je-t nuzn j-ích pom r , nefl vyprav : *šByl rozený Praflan. Rodi e jifl nem l; byli chudí a v novali na jeho studia poslední gro-, jeifl byli v potu tvá e vymozolovali; synovi nezbylo neflli asi dvacet zlatých úrok m sí n , jeifl brala rodina jeho z jakési jistiny, která byla p ed lety jeho babi ce odkázána.*²⁵

Co se tý e vyuffití rozpor i protiklad , jimfl se budu v této práci v novat, vidíme jeden z nich i v popisu Xaveriových vlastností. Vidíme rozpor mezi sociálními pom ry, ve kterých flije, a duchovním rozhledem, který získal díky studiu: *šZpo átku pokládal jsem jej sám za povahu zcela apatickou s ledovou du-í; ale byly okamfíky, ov-em ídké, kdy jsem se p esv d il, fle hloubavý duch jeho vedle své bystrozrakosti a tak ka flezné logi nosti vyniká neoby ejnou v elostí a obrazotvorností, jenfl by ani básníku nebyly k necti sloufily.*õ (í) *šByl-li p ítel m j napohled lov k zcela nepatrný a zdánliv í apatický, zajímal tím více svými mnohdy bizarními názory, jeifl mi p ipravily asto velmi p íjemné a zábavné chvíle. V dob , kdy jsme se seznámili, zabýval se zcela opravdov e-ením šproblému náhodyõ, a výroky i kombinace jeho opírajíce se o vymoflenosti v dy, m ly vfdy neoby ejnou p esv d ující sílu, kdefto zase sm lé hypotézy a konkluze jeho práv jen pro svou neoby ejnou sm lost zdály se náleflti bu mezi výtvary mozku na útraty soudnosti obrazotvorností rozpáleného neb do asnou chorobou trpícího.*õ²⁶

P ítelovo chování se m ní v pr b hu d je jakoby v sinusoidách. N kdy je veselý a velmi sdílný, jindy je pohrouflen zcela do sebe a tém nereaguje na okolí.

²⁵ ARBES, J. Romaneta. *Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 27.

²⁶ Tamtéfl, s. 28.

Vysv tlení je pokaždé logické ó bádá nad složitými matematickými a geometrickými vzorci, aby v pravou chvíli pořádal kostelníka o vydání klí e od sakristie chrámu svatého Mikulá-e: *š Znenadání zpozoroval jsem v-ak na p íteli zvlá-tní zm nu. Váfnost povahy jeho byla se tém p es noc p em nila v zasmu-ílost hypochondra.õ (í) š Sou asn se zasmu-ílostí ducha dostavila se také chorobná citlivost, takfle i obcování s ním bylo v té dob nehrub p íjemné, pon vadfl p i každé p ílefitosti post ehl jsem bu pohrdlivý pohled, sarkastický úsm v neb ú-klebné zak ivení úst, anebo jsem byl odbyt i p íkrým, odpuzujícím, ba i hrubým n jakým výrokem.õ²⁷ (í) š Nav-tíviv kdysi za krásného letního odp ldne p ítele, zastihnul jsem jej u stolu v zadumání nad starým situa ním plánem Prahy a okolí. Kdyfl jsem vstoupil, obrátil p ítel ke mn zafloutlý obli ej a poznav mne vysko il se stolice s takovým kvapem, jakého jsem u n ho po kolik m síc nebyl zpozoroval, a padnuv mi kolem krku, po al mne líbati, jakoby se byl po letech setkal s horoucn milovanou milenkou a nikoli s p ítelem, kterého mohl spat it každý den.õ²⁸*

Klid a jistota provází p ítele afl do chvíle, kdy odchází s vyprav em na Malvazinky, kde by se podle jeho výpo t m l nacházet zakopaný poklad a jeho fl pesné místo bylo zakódováno v obrazu svatého Xaveria v mikulá-ském chrámu: *š Popadnuv kamínek pozorn jej prohlíflí a nemoha radostí tém ani slova ze sebe vypraviti podal mi jej.õ²⁹ Po n kolika okamflích dochází znovu k extrémní situaci, tak typické pro romaneto. P ítel má pocit, fle vidí p elud svatého Xaveria z obrazu a prchá do tmy: š Coflpak tam nevidí- v tom flutém plamenu umírajícího svatého Xaveria, jak se vzty uje, jak hroziv zvedá ruku, a jak mi kyne, bych prchl!? ó Pry , pry !õ volá p ítel, a nefli jsem se nadál, vyrazil skrze k oví z rokle a pádil úprkem dol z vr-íny.õ³⁰*

²⁷ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 39.

²⁸ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 40.

²⁹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.65.

³⁰ Tamtéfl, s.68

Vypravě se s p ítelem setkává po n kolika letech ve víde ňské v znici. Toto setkání je znovu popsáno metodou rozporu mezi poklidným letním dnem a tragickou flivotní situací Xaveriovou: *š Bylo nadmíru p íjemné dubnové odp íldne. Obloha byla skoro po celý den úpln ě bez mrak ů a jarní slunce h álo jífl jako v ervnu.õ(í) š Na zemi leflící mufl, jenfl byl, jak se zdálo, do své h í ky tak zahlobán, fle si ni eho nev-ímal, co se kolem n ho d lo, pozvedl pon kud hlavu a lhostejn ě se na mne podíval. š Xaverie!õ vzk íkl jsem, poznáv v muflí p ítele, jehofl jsem byl skoro t i léta nevid l.õ³¹*

Xaverius je nyní apatický afl lhostejný ke svému okolí. Trpí plicní chorobou a ví, fle jeho smrt je neodvratná: *õ Vím p íli-mnoho, nefl abych neznal podstatu a pr b h své choroby; vím, fle blíflící se rozklad, jemufi prost ě íkají umírání. Nedá na sebe jífl dlouho ěkat, a o ěkávám jej klidn ě, abych jej mohl podrobiti je-t analýze!õ³²* P esto na prahu smrti, kdyfl analyzuje p í iny svého neúsp ěného pokusu o rozlu-t ní Balkova obrazu, formuluje st flejší poselství tohoto romaneta: *š A nestálo by za to, kdyby si ílov k p í této práci zjednal tolik pr pravy a síly, by aspo ě protivenství sv ta sná-el s rezignací mufl nezoufajícího ani v okamflících zdánliv ě beznad ějných, kdyby tím nabyi oné du-evní síly a pruflnosti, bez kterých tolik flivot tak záhy klesá v prach a kterými i ílov k v nejtrudn ějích dobách, by i klesl a krvácel, poznovu z prachu se zvedá a t eba pohan ěn, poko en, v hlubinách du-e uraflen a ze sterých ran krváčeje p ece nikdy nespou-tí ideál ze z etele?õ³³*

Pom rn ě velký prostor dostává ve *Svatém Xaveriovi* autentická postava malí e Balka, zejména v souvislosti se skute ností, fle je autorem obrazu, který je úst edním bodem celého d ěje. Také v jeho popisu m fleme spat ít motivy tajemna: *š Ve své pracovn ě pracoval mnohdy velmi podivným zp sobem; ěsto stával p ed holým plátnem nebo zapo atým obrazem v hlubokých my-ílenkách po kolik hodin nepohnut ě, jako p ímrazen, nato pak skoro vfldy mr-til -t tcem a paletou mru ě mezi*

³¹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton ě v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 73.

³² Tamtéfl, s. 75.

³³ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton ě v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 82.

zuby: *ŠMarnost, samá marnost! ÷ nebo ŠK emu to? Není to v-e pro oko; lov k se podívá a odvrátí a jde zas po svých.*~³⁴

Malí Balko na smrtelném lofli diktuje Xaveriov babi ce svoji vizi obrazu svatého Xaveria, který má podle n j zvlá-tní moc: *šObraz umírajícího svatého Xaveria nebyl malován pouze pro oko a pro povznesení mysli zbožných k es an . Je v n m více, nefli bývá v obrazech nejv t-ích mistr , je v n m cosi, nad ímfl by tisícové s pohrdáním kr ili ramenou, z ehofl v-ak by p ece mohla vzejíti spása milión mí Kdo dovede t eba po léta dlíti p ed obrazem tím, kdo upne ve-kerou svou mysl na obraz, aby tajemství v obrazu skryté vypátral a komu se poda í tajemství to vypátrati, nem fle z stati pro lidstvo bez ceny, nebo duch jeho nabude oné síly a pr pravy, jaké je pot ebí k obrovskému dílu na prosp ch ve-kerého lidstva. Jediné v-ak v ci je p edev-ím t eba: Vytrvalosti a flezné v le. Kdo t mito obrn n bude p ed obrazem dlíti, by vypátral tajemství obrazu, tomu svatý Xaverius zjeví neocenitelný poklad.*~³⁵

Vzáp tí poté Balko umírá a odkazuje v poslední v li Xaveriov babi ce úroky z šnevelké jistiny, kterou jsou posléze i zdrojem p íjm Xaveria.

Ostatní postavy nemají v d ji velký prostor. D leflitá je postava vyprav ova p ítele, malí e ó krajiná e, flíjícího ve Vídni. Tato bezejmenná postava se objevuje v expozici, kde se díky n mu tená dozvídá o obraze svatého Xaveria v pražském chrám svatého Mikulá-e. Tentýfl malí je osobou, která vyprav í oznamuje smrt p ítele, v zn ného neprávem ve Vídni.

Typologie postav nám znovu otvírá motiv protiklad . Jedním z nich je spí-e nuzn flíjící vyprav v kontrastu s elegantním víde ským malí em: *šP ítel stav se u ítelem kreslení korunního prince Rudolfa a arcivévodkyn Gisely a cht je vedle toho je-t i tv r ímu duchu svému zadost u initi byl pracemi p íli-zahrnut, já pak stav se z bezstarostného studentiska lov kem odkázaným na sebe sama, musil jsem*

³⁴ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 31.

³⁵ Tamtéfl, s.34

*se vzdáti zatím v-ech dal-ích estetických studií a poohlédnouti se po zam stnání praktickém.*³⁶

Chování postav se v p íb hu nem ní. Výjimkou je vyprav m p ítel Xaverius. Jeho jednání zaujímá celé spektrum, od agresivních reakcí p í napadení ve svatomikulá-ském kostele afl po smí ení s osudem ve víde ském v zení; od veselé mysli a optimismu p í ukon ení analýzy Balkova obrazu afl po zasmu-ilost ve chvílích pocitu beznad je, kdy ufl tém nev í v úsp ch svého zkoumání; od naprosto logických postup a pouflívání matematických vzorc p í stanovení výchozího bodu hledání domn lého pokladu afl po fantastické vidiny ve chvíli, kdy je bohatství nadosah. Ve-keré jednání postavy Xaveria se odehrává jako soub h rozpor a protiklad , ímfl tato Arbesova strategie získává dominantní funkci.

Tento soub h rozpor je jedním z atribut napínavého d je. Dal-ím je anonymizace postav. Pouze vyprav v p ítel je jmenován, a to pouze k estním jménem. To je navíc stejné, jako název hlavního hrdiny obrazu a tedy i celého díla. Ufl to samo o sob dodává jeho postav ur itý prvek magi nosti. Jméno má i dal-í postava, a to malí e Balka (v literatu e uvád ného jako Palko). Jeho osoba naopak dodává p íb hu pocit pravdivosti. I zde tedy vidíme snahu autora o to, aby p inutil tená e k zamy-lení nad smy-leností i autenti ností celého p íb hu. Jméno má i Xaveriova babi ka, kterou Balko nazývá Boflenkou. Práv té Balko nadiktoval na smrtelném loflí -ífru k pokladu, který poté ovlivnil celou Xaveriovu rodinu: *š(babi ka) Celé dny a v bec kaflký okamflík, jejfl mohla flivotu odzískati, strávila p ed posvátným jí obrazem, kterýfl jí bez p estání tanul na mysli a o n mfl jen s neyv t-í úctou se zmi ovalaõ (í) šMatka má arci ji fl nem la tak neoby ejné úcty a d v ry v divotvornost obrazu sv. Xaveria, ale p ece byla pieta k obrazu v rodin na-í neoby ejna, takfle sm le mohu íci, fle matka má, jako druhdy babi ka, dobrou t etinu svého flivota strávila p ed Balkovým mistrovským dílem na modlitbách a v zbofhném rozjímání. Ba pamatuju se, fle matka za mého mládí, nejspí-e po p íkladu babi in , vflky, kdykoli pronesla jméno svatý Xaverius, poflehla se*

³⁶ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 14.

*k ířem, a byla-li doma, řle skoro nikdy neopomenula p istoupiti ke kropence a pokropiti se sv cenou vodou.*³⁷

Dal-í postavy jsou jmenovány podle svého povolání, tedy kostelník, řláá níř, duchovní správce, dozorci chodeb, řrářník.

Postavy nerozeznáme podle jazyka, který pouřívají. Jak postava vyprav ě, tak i obou jeho p átel, Xaveria a malí ě, pouřívají spisovnou mluvu, která odpovídá jejich intelektu: *řP emý-řeje o této otázce, řhledal jsem, řle k odhalení jakéhokoliv tajemství v bec a tudíř i tohoto mořho se odvážřiti jen s nejř esn ř-ř logikou, a za nejřhodn ř-ř prost edky výpomocn ř uznal jsem matematiku a v dy p řrodní.*³⁸ Objevuje se celá řada odborných termín ě, a řiř p řrodov řných (horniny, minerály) i matematických; objevuje se také mnořství informací o řeských malí řích a o jejich řílech, zejména v prařských kostelích. I v řto skute nostech m řeme spat řovat strategii protiklad ě mezi chudobou stavu a bohatstvím ducha.

4.3 Děj

Základním řjovým motivem romaneta je konřlikt mezi hranicí řidského řhápání a vírou ve své vlastní síly, touhou rozlu-řit zářady dosud nepoznané, a to prost ednictvím logických postup ě. Podstatnou slořku tvo ří i konřlikt mezi řlov kem a sociálními p ekářkami (odsouzení nevinného), mezi ředincem a p řrodními řevy (vykopání pokladu na Malvazinkách). Tyto řevy v kombinaci s řu-řvním výř tím mají za následek p ekvapivé zřraty v řednání postav, zejména Xaveria.

Vyprav ě je syřřetu nad řzen a řdí řej; p esto v epilogu je vřařřen do řje, kdyřl vzpomíná na p řřele: *řOd smřti p řřele Xaveria uplynuly skoro ř i roky, a po celou řu dobu nemohl jsem se odřodlati k řáv-ř v řvatomikulá-řkého řrámu, abych se po letech op ř jednou podíval na osudný a tajemný Balk v obraz řvatého*

³⁷ ARBES, J. *Romaneta. řvatý Xaverius, řk řřřvaná, řewton ř mozek*. Praha: řrátní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 36.

³⁸ ARBES, J. *Romaneta. řvatý Xaverius, řk řřřvaná, řewton ř mozek*. Praha: řrátní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 44.

Xaveria. Kdykoli jsem si p ipomenul p ítel v osud nebo tajemný obraz, jenfl byl osudu toho p í inou, umocnila se mne vřdy podivná úzkost, p echázející i asem skoro afl v nepochopitelnou báze .õ³⁹

P ítel Xaverius je nositelem celé ady znak podobných hrdín romanet. Je to mladý lov k, který flije v chudob , která mu ov–em není p ekáfkou v tom, aby si kladl vysoké cíle. Je intelektuáln vybaven, schopen logického my–lení a proto se snaflí rozlu–tit tajemství obrazu, který se v jeho rodin stal tém posvátným. Se v–í rozhodností se pokou–í rozlu–tit vzkaz, o n mfl si myslí, fle jej obraz na oltá i svatomikulá–ského chrámu obsahuje: *õAbychom se te pokusili o výklad, pro asi rozumný lov k tvé rozvahy a vzd lanosti následuje p íkladu své bigotní a fixní jakous my–lénkou zaujaté babi ky a matky, a kreslením i vym ováním Balkova nesmrtelného díla ma í as a sílu. i cht l jsi snad svatého Xaveria na Balkov obraze kruřídlem p inutit, aby vystoupil z obrazu a prstem ti ukázal, kde je řneocenitelný poklad÷zakopán? P ítel ne ekaje, afl skon ím, prudce vstal ze stolice a sáhnuv po klobouku pravil klidn , av–ak velitelsky: řDosti! Bu řz stane–zde ty, nebo p jdu sám!õ⁴⁰*

Po mnoha týdnech usilovného p emý–lení a m ení p ítel dochází k názoru, fle tajemství obrazu rozlu–til a rozhodne se pod lit o tuto událost s vyprav em: *řPolofliv pak plán obrazu na situa ní plán Prahy takovým zp sobem, fle východi–t prvního krylo východi–t druhého prvních n kolik p ímek plánu obrazu bylo kongruentním sm rem tolikatěfl ulic plánu Prahy afl k Oujezdské brán , shledal jsem, fle plán obrazu sahá dále afl na Smíchov, a to afl na vinici Malvazinka zvanou. Tam tedy musí býti poklad.õ⁴¹*

Oba p átelé se tedy vydávají poklad vykopat. Zde op t nalézáme motiv protiklad , ve vyprav ov strategii hojn pouřlívány, a to mezi jasnou a klidnou nocí a roz ílením Xaveriovým: *řNoc byla nadmíru klidná, teplá a jasná. M síc byl*

³⁹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 89.

⁴⁰ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 37.

⁴¹ Tamtéř, s. 58

tém v úpl ku a jenom tu a tam na obloze stál zdánliv nepohnut bu hustý osam lý mrá ek, nebo sn hobílý oblá ek, jehož okraje leskly se v st íbrném svítu luny jako drahocenný hermelín kolem labutí dív í -íje.õ (í) šP ítel, kterýfl byl jevil vřdy v t-í nepokoj, ím více jsme se blížili k místu, nemohl utajiti svého roz ílení, kdyfloctnuv-e se v rokli zastavili jsme. Bylo patrnó, fle je v nejvy-í mí e nedo kav na kone ný výsledek na-í dobrodružné výpravy.õ⁴² P sobením pofáru, fyzickým i psychickým vy erpáním dochází u p ítele k halucinaci a v záchvatu prchá zp t do m sta.

D jová nit se posunuje do Vídn , kde vyprav potkává ve v zení smrteln nemocného Xaveria. Ten, p estofle o své nemoci ví, p estofle ví, fle je odsouzen neprávem, p estofle rezignuje na pr chod spravedlnosti, v jakémsi vzep tí fyzických i psychických sil prochází celý sv j dosavadní řivot a uv domuje si, fle i cesta m fle být n kdy cíl. Balkovo poselství je logicky vysv tleno, stejn jako v-echny okolnosti hledání pokladu i šjehoõ nalezení.

4.4 Čas

asová osa p íb hu *Svatého Xaveria* probíhá tém lineárn , pouze s jedinou asovou inverzí. D j se za íná odehrávat v blířle neur eném roce a podle n kolika dal-ích indicií, zejména roku narození vyprav ova p ítele Xaveria (1831) se m fleme domnívat, fle tomu tak je v polovin -edesátých let 19. století: š*Rok 1868 chýlil se ke konci; známá perzekuce byla v plném proudu. Místodřlícím v echách ustanoven generál a v Praze prohlá-en š výmine ný stavõ.*õ⁴³

V monologu p ítele, ve kterém popisuje okolnosti smrti malí e Balka a zp sob, jakým se jeho rodina dozv d la o tajemství jeho obrazu, je uvedeno nejvíce dat. tená je tak veden k my-lence o autenti nosti p íb hu, ov-em ani jedno

⁴² ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 61-63.

⁴³ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 70.

z toho, že to není skutečné. Pravdivé nejsou ani okolnosti Balkovy smrti, ani doba, nebo přesné datum úmrtí tohoto malíře není známo.

Jedinou časovou inverzí je právě část děje, ve které pítel informuje vypravěče, kterak získal přesvědčení, že obraz svatého Xaveria skrývá tajemství: *„ŠBabička má narodila se v Praze roku 1750 z chudých rodičů a bydlila s nimi v témež domě, co slavný nyní malíř Balko, když se byl z Itálie odebral do Řech a v Praze usadil.“* (í) *„ŠBabička provdala se teprve asi dvacet rok po smrti Balkov.“* (í) *„ŠMatka má provdala se ještě později nežli Babička, a to r. 1830 v stáří 42 rok. Rok nato v m síciervenci jsem se narodil já a k výslovnému přání Babičce, která m kolik dní po mém narození asi v 80. roce zemřela, dala mi na křtu jméno Xaverius.“*⁴⁴

Postup vyprávění je poté až do epilogu totožný s časovou osou. Ústřední scénou je výprava za pokladem a popis okolností jeho vykopání. Poté se čas posune naposledy skokem o tři roky kupedu. *„Od –astné noci, v které jsme s pítelem našli poklad, jehož vykopání bylo spojeno s tak bezpříkladným duševním namáháním, uplynula asi tři léta, aniž bych se byl o nenadále zmizelém pítelemohodov dlel. Byl zmizel, než staviv po sobě ani nejmenší stopy.“*⁴⁵

Vypravěč pak shrne události, které se v té době staly, do několika vět. Zároveň část děje pak graduje v průběhu několika hodin, čímž získává na dramatičnosti. Znovu zde vidíme strategii polarizace. Zatímco vypravěč je propuštěn v rámci amnestie, jeho pítel ve vězení umírá. Tím před pítelovou smrtí mu vypravěč oznamuje, že in, za který byl odsouzen, nemohl spáchat a že tuto skutečnost může dosvědčit nejen on, ale i několik jeho dalších přátel, kterým o okolnostech kopání pokladu a datu, kdy se tak stalo, vyprávěl.

Vypravěč dokáže pracovat také s časem denním. Několik epizod se odehrává ve dne nebo v noci, kdy je nízká, případně velmi flákná viditelnost. Je tak znovu navozována tajemná a sugestivní atmosféra, jeden z základních stavebních kamen

⁴⁴ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Ukřivovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 30-36

⁴⁵ Tamtéž, s. 69

flánu romaneta obecně. Také epizody, odehrávající se v bytě pítelov, jsou popsány tak, že tená získává pocit –era, v kombinaci s matematickými a logickými postupy Xaveriovými pak možná dokonce tajemné magičnosti.

Tím, že se dále jím nevrací po časové ose vyprávění zpět, získává na tempu. Tená přemýšlí o dalším vývoji příběhu a není tak pouze pasivním příjemcem informací. Text neobsahuje příliš dlouhých monologů. Pokud ufl k tomu dojde (v t–inou při vyprávění z úhlu pohledu pítele), tyto bývají přerušovány jednoduchými otázkami nebo komentáři jeho posluchače, tedy vyprávěče.

4.5 *Prostor*

Místo, kde se zásadní část *Svatého Xaveria* odehrává, je dáno již přívlastkem, který sám Arbes tomuto titulu přikládá Pražské romaneto. Praha druhé poloviny 19. století je ideálním prostorem pro dále flánu, který obsahuje motivy tajemna, magičnosti, sugesce, ale poskytuje i dostatek prostoru pro popis flivoty obyčejných lidí, i spíše těch, kteří flíjí v ekonomických nebo sociálních problémech. Volba Prahy jako místa dále zvyčuje u tená pocit autentičnosti, protože Arbes dokáže jemu dále v r–n známá místa mistrovsky popsat. *š V ulicích pražských bylo již skoro úplně pusto. U n kdež–í Umrli ulice afl k Oujezdské bráně potkali jsme jen několik jednotlivých osob a policejní hlídku; je–t pust již bylo na Smíchov, kde krom malého hochy nikoho jsme nepotkali.õ (í) š Do–ed–e po hlavní silnici k smíchovskému parnímu mlýnu, dali jsme se směřem k západu afl k vr–in, známé pod jménem Skalka, na efl obrátiv–e se op–t ve směr u jižním, –li jsme volným krokem skrze nepatrné ka–tanové stromy adí podle úboí vr–iny Skalky k západu se skláněl jícího afl k vinici Santo–ka.õ⁴⁶*

ada epizod se odehrává v chrámu svatého Mikuláše. Ufl samo takové místo navozuje atmosféru uzavřeného prostoru a tedy jakési fyzické i psychické svázanosti.

⁴⁶ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Ukřfovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 61.

Vyprav pracuje dokonce s motivem p enocování v kostele: *š Teprve když jsem sko il z oltá e, seznal jsem, že je jifl tém tma, a v da, že tentokráte není fkládné pomoci, že musím noc strávit v chrám , hledal jsem nejpohodln j-í místo k p enocování a našel je ve zpov dnici naproti oltá i sv. Xaveria.õ⁴⁷*

Pokud se d j odehrává v plenéru, v prostoru otev eném, vyprav jej z d vodu eskalace nap tí situuje do no ní doby, do tmy, na opu-t ná místa, kde postavám m že hrozit ur ité nebezpe í.

Princip protiklad vidíme i ve využití Vídn jako dal-ího m sta, kam se d j p esunuje. Víde je zde popsána jako místo zcela opa né, i spí-e nad azené Praze ó a ufl prost ednictvím popisu paláce, ve kterém flije vyprav v p ítel malí , nebo prost ednictvím v znice, ve které si odpýkávají trest mimo jiné i e-tí polití tí v zni. I zde, ve v zení, se objevuje motiv protikladu, a to korektní zacházení s v zni a blífící se smrt p ítelova: *õDvou výhod, jichž jsem jako politický v ze ve víde ském kriminále požíval a kterých nám v pražských trestnicích naprosto odep eli: tení politických asopis a úpln volné procházení se na erstvém vzduchu ve dvo e t eba po celý den ó použil jsem s nemalým pot -ením.õ (í) š Teprve nyní jsem si v-ímnul pozorn ji p ítelovy tvá e. Nebyla se sice p íli-zm nila, známky choroby v-ak byly patrný; zafloutlá druhdy ple byla jifl nahn dlá a jemnými flilkami protkána, oko hloub ji zapadlé a hore n se lesknoucí, úzké rty pak zvadlé a zmodralé, slovem výraz obli e je jevil lov ka nevýslovn trpícího.õ⁴⁸*

Vyprav pracuje se zm nou statických a dynamických prostor. Na jedné stran se d j odehrává v chrámu svatého Mikulá-e, v byt p ítelov í na v ze ském dvo e, na stran druhé pak tená sleduje vyprav e a jeho p ítele na cest za Prahu, kde se podle Xaveriových výpo t nachází poklad. V-echny prostory jsou tená i prezentovány formou vyprav ova popisu, a to zp sobem, který má ve v t-in p ípad navodit pocit tajemna, magi nosti a mnohdy i úzkosti.

⁴⁷ ARBES, J. Romaneta. *Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 49.

⁴⁸ Tamtéž, s. 72-74.

5 Ukřižovaná

Toto Arbesovo dílo bylo publikováno poprvé rovněž časopisecky, tři roky po *Svatém Xaveriovi*. Příběh začíná v roce 1856, kdy se vypravěč stává studentem na mecké reálné škole v Praze. U přijímacích zkoušek se seznamuje s budoucím spolužákem, studentem gymnázia v Klatovech. Na jedné z přednášek editel pátera Schneidera je vypravěčem situace, kdy v prahu bouře a hromobití dostane jeho přítel záchvat a blouzní o přízraku. Přítel zůstává několik dní v domácím ošetřování a poté je pozván k páteru Schneiderovi.

Přítelova návštěva u pátera Schneidera končí jeho útekem z editelova bytu a další nemocí, kvůli které přerušuje studia a odchází ke svým příbuzným na Třmav. Stále a stále se mu však vtírá myšlenka, že se s páterem Schneiderem uflíknou kdy v život setkal. Editel, člověk velmi tvrdých rysů, brzy po této události umírá.

Příběh se posunuje do roku 1865, kdy vypravěč flíje nuzným flivotem nedostudovaného fláka, se znovu setkává se svým přítelem. Ten se po smrti věch příbuzných stává vojákem a vypráví své zážitky z let minulých, a to jak o válečných bitvách, tak o svém flivotě na Třmavě.

Oba muži se scházejí velmi často a při jedné z jejich vycházek na Olanské (v originále *Volanské*) hbitovy vypráví voják vypravěči o své návštěvě u pátera Schneidera. Poté, co skončí svůj monolog, je znovu postížen záchvatem, když se mu před oči zjevuje ukřižovaná mladá dívka. Po této příhodě se začínají povahy obou hlavních postav měnit. Z přítele, jindy družného člověka, se stává tichý samotář, vypravěč naopak začíná vyhledávat společnost. Oba se znovu vrhají do společného studia, které přerušuje rakousko-pruská válka v roce 1866.

Přítel, který působí v kanceláři pražského velitele posádky, je povolán k bojovému pluku. Poslední večer před odjezdem se oba muži scházejí a voják vypráví příběh, ve kterém se vrací do bouřlivého roku 1848 v Praze, do doby, kdy mu bylo asi dvanáct let. Vypráví o bojích, kvůli kterým musel opustit domov, kde

bydlel. Noc tráví v opuštěném kostele ve společnosti mufla, který dle svého vyprávění znal oba pítelovy rodiče. Neznámý vypráví o svém píteli z polského Tarnova a o jeho mladé dce. Vypráví, jak v únoru 1846 odcestoval do malé vesničky u Tarnova, ale nestačil ji zabránit vraždě svého pítele. Jeho dceru nachází ukřivčenou na návsi. Podává se mu sundat ji, je to snad flivou, z které, ale vzápětí omdlívá a netuší, co se s dívkou děje dále. Mladík ihned poté, za svitu ohně z pořívu, uvidí před sebou poprvé obraz ukřivčené dívky a z kostela prchá. Stejný pítel před sebou spatřuje o deset let později, při pořívu statku u Klatov.

Pítel poté odchází s armádou na sever, ale v jednom z dopisů oznamuje vypravěči, že našel mufla, odpovědného za ukřivčení mladé polské dívky. Tu nalézá také, ale sestra Marie, jak se nyní Růt jmenuje, je již mrtvá. Po zranění v boji se pítel vrací do Prahy, kde jej také zastihne konec války. Schází se znovu s vypravěčem, který jej vyhledá v šnemocnici upravené z opuštěného kostela. Zatímco spolu vypráví, pítel je opět stížen záchvatem, když znovu uvidí pítelův obraz ukřivčené dívky, a umírá.

Kostel je ten, ve kterém pítel nocoval v roce 1848 a na oltáři je stejná socha, jako tehdy o dcera pohanského krále, v podobě jako ukřivčená dívka s plnovousem. Již po smrti pítele dostává vypravěč od něj dopis, ze kterého vyplývá, že starcem, který vyprávěl píteli příběh z Polska, byl skutečně páter Schneider.

5.1 Osoba vypravěče

Vypravěč je také v tomto díle nezasvěceným pozorovatelem, který je ovšem velmi blízký svému píteli, tedy jedné z hlavních postav příběhu. Je vypravěčem v první osobě, který předává čtenáři nejen svá stanoviska a názory, ale také profity ostatních postav. Ty nejprve, v expozici, popisuje pouze zvenčí. V dalším ději se pak vypravěč ponořuje hlouběji do jednotlivých postav, ale nikoli v pozici jednoznačného výkladu: *Špítna, která byla v podstatě tak zdravý systém nervový pováflivým způsobem vzrušila a v nepořádek uvedla, musila tudíž býti bu*

*neoby ejná, byla-li náhlá, nebo v opa ném p ípad p sobilas p ítele neoby ejn dlouho.õ*⁴⁹

V pr b hu d je n kolikrát m ní point of view, ale vřdy se tak d je za ú elem udrření pozornosti tená e a lep-ímu vykreslení charakteristických psychologických rys n kterých postav.

V epilogu pak znovu nahlédneme do vyprav ova nitra. Na základ svého vypráv ní formuluje své stanovisko k celému p íb hu. V tomto p ípad je jím rezignace, návrat ke zp sobu řivota na za átku p íb hu. P estofe v pr b hu d je se jeho povahové rysy zm nily a tená m fle mít dokonce pocit, fle je vyprav s touto zm nou spokojen, ne-li nad-en, z jeho stanoviska v epilogu nabýváme p esv d ení, fle vyprav jifl nemá na dal-í zm nu sílu, i spí-e fle je na tento stav zvyklý a vyhovuje mu.

Podobn , jako ve *Svatém Xaveriovi*, je i zde jedna z hlavních postav osoba, která skute n řila ó páter Franz Schneider opravdu p sobil na n mecké vy-í reálné -kole v Praze. Také ostatní motivy v etn prařských boj v roce 1848 i války prusko-rakouské roku 1866 jsou pravdivé, v etn míst bitev.

I kdyřl osoba vyprav e není pojmenována, nemáme pochybností, fle jím je sám Arbes. M řeme tak usuzovat z celé ady indicií. Jednou z nich je skute nost, fle vyprav v p ítel byl v roce 1848 dvanáctiletý hoch, ili p iblifl stejn starý, jako spisovatel sám. Z tohoto hlediska má jeho vypravování o událostech v tomto roce tém autobiografické rysy.

P estofe vyprav popisuje politicky slořitou dobu, soust edí se pouze na vykreslení charakter jednotlivých postav a nikoli na popisování politické situace. Nekomentuje řládným zp sobem ani vojenské akce a korektním zp sobem popisuje i innost voják vít zné pruské armády v Praze.

Charakteristickou strategií vyprav e je asté a ú elné vyufřívání protiklad , a uřl se jedná o charakteristiky postav nebo jednotlivých prostor , ve kterých

⁴⁹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk řřovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.122.

probíhá d j. Protiklad války a míru, klidného domova na vesnici s bou ícím flivotem v Praze roku 1848, mladého chlapce s flivotem zkou-eným starcem, mořností pomsty opojených vesni an s mladou, bezbrannou dívkou, to v-e dodává dílu nesmírný náboj. Jednu z nejsiln j-ích a nejpodmaniv j-ích scén popisuje vyprav takto: *š Byla to jedna z on ch arokrásných lunojasných nocí zimních, jeřl báje ným leskem a nevyřl itelným kouzlem p sobí i na nejroz ílen j-í mysl lidskou konej-iv . Dlouho stál jsem u otev eného okna a zrak m j mimovoln bloudil od chatr ky k chatr ce, ařl utkv l na velkém d ev ném k ířl, stojícím u lávky, kterářl vedla p es potok. K ířl ten obrácen byl zpola k západu, zpola k oknu, kterým jsem se díval. Av-ak sotva na n m zrak m j utkv l, zachv l jsem se. V zá i m síce vid l jsem zcela z eteln , řle nevisí na k ířl rozepjatá podoba Kristova z plechu, nýbrřl skute né t lo lidské v bílém rouchu.*⁵⁰

5.2 Postavy

Postavy v *Uk ířlované* mají podobné rysy jako v jiných Arbesových romanetech. Vyprav síce nastoupil do n mecké vy-í reálné -koly, studia v-ak nedokon il: *š Jen n kte í, ke kterým se byl řšsud÷zachoval pon kud mace-sky, trávili je-t řřivot v nejistot , nev douce, kdy a kam je asi p íznivý nebo nep íznivý vítr řšsud÷ zavane. V lét roku 1865 nářleřl jsem je-t mezi tyto problematické existence. Neodolatelná náklonnost k studiu v cí abstraktních, dumavá mysl a zvlá-tní, tak ka nepochopitelný druh lehkomyšlné sebed v ry odvrátily m od dráhy praktické a vrhly na pole studiř pov-echných. (í) Povstal z toho síce bezp íkladný chaos v mé du-í, ale p es to v-e nesnařřil jsem se ani dost málo, bych uvedl aspo n které speciální studium v jakýs takýs systém. (í) Nedbal jsem nedostatku, jenřl se dosti ásto dostavil, nedbal jsem tak zvaných řřnoudrých rad÷ svých p átel, slovem řřil jsem jen sob , svým bizarním sn m a nemén bizarním*

⁵⁰ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 180.

snahám. Obýváje malou mansardu studentskou v jedné z nejtišších ulic malostranských, flvil jsem se nuzn dv ma nebo nanejvýt emi kondicemi.õ⁵¹

V pr b hu d je se vyprav p ece jen m ní, a to tak, fle p ebírá vlastnosti svého p ítele, který naopak zase m ní sv j charakter podle vyprav e: *š P ítel, který sice nikdy spole ností veselých, bezstarostných p átel a známých u voj-t p íli- asto nevyhledával, po al se pozd ji skute nostem t m v pravém slova smyslu vyhýbati, kdefto já, kterýfl jsem se byl druhdy spole nosti v bec vyhrával, po al jsem ji nyní ast ji nefl kdy jindy vyhledávati nebo jsem po ní aspo touflil. N kolikaleté samotá ství po alo m poznenáhlou omrzovati a stávalo se mi takm nesnesitelnými õ⁵²*

Poslední zm nu p ináí epilog, kdy vyprav ztrácí svého p ítele, o kterém myslel, fle je jifl dávno mrtev a jenfl umírá de facto ve vyprav ov náru í p ed jeho o ima. Tato zm na je reakcí na jeho smrt i na úvahy pátera Schneidera o nicotnosti lov ka ve srovnání p írodními silami: *š Chmurný názor v sv t, jak se jeví v t chto n kolika ádkách, a události, o nichfl jsem byl práv vypravoval, nez staly na mne bez vlivu. Vrátil jsem se sice op t ke svým studiím, která mi byla p ítelovou knihovnou valn usnadn na, ale ztrativ v p íteli protiváhu ke své povaze stal jsem se vbrzku zase ostýchavým, bázlivým a skoro ke v-emu nete ným samotá em.õ⁵³*

Vyprav v p ítel je zpo átku popisován jako šsli ný, modrooký a suchou ký studentí ek,õ⁵⁴ jenfl po nuceném odchodu z Prahy se po mnoha letech vrací jako voják: *š Pohlédnuv na n j pozorn ji shledal jsem, fle stala se s ním t lesn podstatná zm na. Ze tihlého, bledého mladí ka byl se stal statný, zdravím kypící mufl vysoké postavy. Muflhá krásná jeho tvá byla pon kud sluncem osmahlá; ale temné modré o i, ervené líce, jemné, aristokratické rty a slabé chmý í nad ho ejím rtem, zvlá-t pak hebký, ku eravý, hn dý vlas dodávaly jí rázu neoby ejn p íjemného. Chování*

⁵¹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.111.

⁵² Tamtéfl, s. 143.

⁵³ Tamtéfl, s. 232.

⁵⁴ Tamtéfl, s. 101.

jeho bylo elegantní, nenucené, e tém lahodná.õ⁵⁵ šVbrzku poznal jsem v p ítelí muflé bystrého rozumu a vybrou-ené soudnosti. Du-evní obzor jeho byl íroký; názor v sv t pak dle mého náhledu jasný i p esný a s mým vlastním takm úpln se shodující. Cynismus a lehkomyšlnost, jevící se asto v jeho slovech i chování, byly jen zdánlivé.õ⁵⁶

P ítel jakofito nositel hlavního motivu fabule v pr b hu d je mnohokrát krátkodob m ní své fyzické i psychické rysy, které jsou vyjád eny expresívn , s akcentem na stup ování dramati nosti. šDruhého dne zrána zastavil jsem se p ed p edná-kou u p ítele; ale tento leflél ó v deliriuiú Byl rozpálen, mluvil asto a mnoho, ale nesouvisle. Jak se zdálo, mu ily du-í jeho neustále d sívé jakési p ízraky.õ⁵⁷ šKdo se mne dotýká? Zaúp l bolestn a prudce se mi vytrhnul rozb hl se sm rem ke k íflí.õ⁵⁸

Jeho povaha se m ní i tím, fle prochází vále nými situacemi, a tento p erod dokáfle sám velmi p esn popsat: šByl jsem ve st edu zdecimované -kadrony. Pala-drflél jsem k e ovit v pravici. Byl skoro celý zakrvácený. Klidn ot el jsem jej o zafloutlou h ívu mého b lou-e a zaraziv jej do pochvy sejmul jsem áku, abych si s ela set el pot a krev, kterou jsem byl pot ísn n. (í) Je cosi stra-ného, ale zárove neodolateln rozplame ujícího v takové se i. Zdá se mi, fle zví e v boji na flivot a na smrt více p emítá nefl lov k, který je slepý a hluchý, ukrutn j-í, zb silej-í krvela né -elmy.õ⁵⁹

Pozd ji, jak jsem zmínila vý-e, p ebírá p ítel pozvolna charakterové rysy vyprav e tak, jak spolu tráví dlouhý as v pr b hu studií. Po svém povolání do prusko-rakouské války je p ítel stále více zadumaný, o ekávajíc svoji smrt ve vále ném konfliktu. Rozhodne se dokonce pod lit se s vyprav em o vzpomínku ze svého mládí: šBudífl bez starosti! Neroz ílím se,õ dí p ítel. šNaopak stanu se klidn j-ím, kdyfl budu v d t, fle odcházím v místa, odkud snad se nikdy jífl nevrátím,

⁵⁵ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 112.

⁵⁶ Tamtéfl, s. 121.

⁵⁷ Tamtéfl, s. 103.

⁵⁸ Tamtéfl, s. 141.

⁵⁹ Tamtéfl, s. 118.

*bez tajemství, jeřl jsem byl ařl dosud p ed nejlep-řm p řítelem skrřval. Pokládám za svou povinnost natařiti p ed tebou ani nejmen-řho hlavn proto, pon vadřl po mě smrti bude snad tvřm p isp nřm mořno aspo pon kud v d poslouřřiti.*⁶⁰

Jakmile se p řitel setkává u svého vojenského oddřlu s lov kem, který byl p ed mnoha lety iniciátorem uk řřřování mladé polské řívky, vrací se mu op t rysy, které byly pro jeho postavu charakteristické d řve: *ř Zbab lá tato výmluva u řnila na mne stra-nřý dojem. V mřřknutř oka vytasil jsem -avři a mávnul po desátnřku, jenřl s rozpolt nou lebkou sklesl na zemř* ⁶¹ Tato zm na je poslední; p řitel umřřá na následky vále něho zran ří a dal-řho záchvatu.ř

Také postava p řitele procházř vývojem nejen psychologickřm, ale ř determiná nřm. Jeho postava je řal-ř z Arbesových romanet, která vycházř z nuzných pom ř . A zatímco vyprav z stává stále stejn nerozhodnřm ařl do konce p řř hu, jeho p řitel se svřm rozhodnutřm dokázal z této situace vymanit: *ř Ale jak řsi se mohl stáři vojákem?ř tářtu se. ř Vřřdy snad řsi nemusilř ř ř Pravda, řle řsem nemusil; ale břda mne k tomu dohnala. V d řl řsem, řle zadávám svou volnost, svou krev, ba snad ř řřvot sv ř. Av-ak octnuv se na rozcestř: zem řt bu řlady hned anebo se dát řřřvit a vy kati, nevyvolř-li si mne snad náhoda za ob , zvolil řsem posledn ř-ř.*⁶²

T etř hlavní postavou, která v p řř hu figuruje, je jediná z nich pojmenovaná ř páter Schneider, editel n mecké vy-řř reálné -koly v Praze. A co víc ř tato postava je autentická, skute ná. Také její rysy jsou vykresleny d kladn a mřra polarizace fyzickřch a psychickřch vlastností je u této postavy dovedena nejdál: *ř Za svého mládř býval pasákem. Z pasáka stal se pozd ři p isp nřm n kolika dobrodřnc jednřm z nejpiln ř-řch, nejřv domit ř-řch řlák na hlavní -kole a na gymnasiu řind řchohradeckém, pak rovn řl tak pilnřm a řv domitřm poslucha em filosofie na prařřské universit a je-ř pozd ři tichřm, rozko-em řv řa řřpln odcizenřm*

⁶⁰ ARBES, J. *Romaneta. Svatř Xavierius, Uk řřřovaná, Newton v mozek*. Praha: Státnř nakladatelstvř krásné literatury, 1963. s. 149.

⁶¹ Tamtéřl, s. 210.

⁶² Tamtéřl, s. 114.

a studiu filosofie a p írodov dy s neoby ejnou horlivostí poddaným alumnem seminá e litom íckého.õ⁶³

Ťkála jeho oblíby je popsána výstifn popsána v n kolika málo v tách: õ*Jako Bolzano*⁶⁴ odchýloval se i páter Schneider ve svých p edná-kách asto od p edm tu a vysv tloval záhadné neb nepochopitelné p ípady zp sobem p irozeným. Z té p í iny bývaly nejen p edná-ky jeho, nýbrfl i ve ejné exhorty⁶⁵ v chrám salvátorském, a koli v t chto posledních nikdy ne-el tak daleko, jako ve -kole, velmi zajímavý a exhorty také od obecnstva etn nav-t vovány. (í) U studujících páter Schneider p íli- chvalné pov sti nepoflval. Pokládán za pedanta a bezp íkladn p ísného examinátora, jenfl o zkou-kách fládal doslovné od íkávání svých tených p edná-ek.õ⁶⁶

S oblibou jeho p edná-ek ost e kontrastuje jeho zevní popis: š*Kdyfl se dvě e otev ely, spat il jsem malého, pon kud zavalitého muflíka v erném kn fském rouchu. (í) Byla to tvá p ísných, drsných tah a skoro ohyzdná. Velký nos, malá sivá o ka a nevysoké elo dodávaly úpln bezvousé, zarudlé tvá i té, v nífl se zra ila mra ná p ísnost zeloty*⁶⁷, ráz nevlídný, ba odporný. Tmavý ka-ťanový vlas byl na skráních s ísnut kup edu. Kolem úzkých, povadlých rt pohrávalo asem cosi jako trpká beznad jnost. Drsné tahy chladné, odpuzující tvá e byly tím sice pon kud ofliveny, ale zároveň zdály se nasv d ovati, fle mufl ten p es v-echo v d ní své v flivot snad nikdy nebyl -asten.õ⁶⁸

Páter Schneider je tím neznámým, s nímfl se p ítel jako asi dvanáctiletý hoch setkává poté, co opou-tí domov. Je to lov k, který s ním p espí v kapli za jedné bou ívé noci roku 1848 a který na n j ud lá nezapomenutelný dojem: š*Spat il jsem o-klivou, zarudlou tvá mufle asi padesátiletého. Dlouhé tmavé vlasy splývaly*

⁶³ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 96.

⁶⁴ Bernard Bolzano (1781-1848) - eský filosof a v dec evropského formátu.

⁶⁵ vzd lávací e

⁶⁶ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 97.

⁶⁷ horlivý, fanatický stoupenec, zpravidla náboflenský (správn zélóta)

⁶⁸ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 93

*v nepoádku po skráních a v dlcích zapadlé o i byly na mne neodvratn upo eny. Byla to tvá , kterou sice nelze popsati, ale na kterou také nikdy nelze zapomenouti. Mn aspo nevytratila se nikdy z pam ti. Spo ívalo v p ísných, drsných tazích t ch cosi d siv strnulého, jako n má zoufalost, ve vyt e-t ném, neodvratn na mne up eném pohledu pak cosi jako nevýslovné utrpení a nezm rná bolest.*⁶⁹

Dalí postavy d je jsou jen okrajové s výjimkou mladé polské dívky, jejíž obanské jméno je Rúť, ale v klá-te e p íjímá jméno Marie. Je tou, která byla p íbita na k ífl ve vesni ce nedaleko Tarnova. Také v jejím p ípad staví autor do p íkrého rozporu její mládí a krásu a stra-nou smrt, které unikla jen jakoby zázrakem, práv díky Schneiderovi: *šZ stal jsem jedin kv li tomuto d cku, které ke mn v n kolika dnech p ílnulo více nefl k otci, ba snad více, nefl by bylo p ílnulo k p íteli nejmilej-ímu.* (í) *šA uprost ed zvlá-tního tohoto jasu visela na k íflí dívka v bílém svém no ním rouchu; zpod n kolika bílých sukének vy nívaly útlé noflky její, z nichfl jedna z nich, bosá, p íbita byla ke k íflí, kdefto druhá v b lostné pun o-ee a atlasovém st eví ku visela nep íbita podle k ífle. ást svrchního roucha byla utrflena a afl k hlav ubohé povyhrnuta, odkud splývala dol jako bílý závojí Co se d lo v du-i mé p í pohledu na tuto nevinnou ob lidské ukrutnosti, nelze vylí iti.*⁷⁰

Pro v t-inu postav je typické, fl nemají jméno. Jsou popsání svým vztahem k vyprav í (p ítel, otec, p stounka), funkcí i zam stnáním (kostelník, léka) a v p ípad voják i jejich hodností (plukovník, desátník). Jedinými postavami, které jsou v p íb hu jmenovány, jsou dívka Rúť a páter Schneider.

Tím, jak jsou jednotlivé postavy charakterizovány, autor vzbuzuje pocit tajemna. Postavy jsou také ásto nuceny jednat ve vypjatých situacích. K tomuto samoz ejm p íspívá i motiv války a boj v Praze.

D j se odehrává na -kolní i univerzitní p d , v byt vyprav ov í v klá-te e. V-ude tam je jazyk intelektuální, ve kterém p eváfln nejsou vysv tlovány

⁶⁹ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 165.

⁷⁰ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 171.

cizí slova i odborné výrazy: *š U vás arci je p ípad kombinován. P ízrak vá–zdá se p ipomínati p ízraky um lc . Pov sti, fle Rodi ka bořfi zjevila se malí i Luká–ovi, kdyřli maloval, fle bohyn krásy nav–tívila socha e Praxitela v jeho díln , fle básník Tasso vídal výtvary své obraznosti p ed sebou a po celé hodiny se s nimi bavíval jako s p áteři, fle malí Fiesole a socha Cellini vídali obrazy a sochy své řivé p ed sebou jako ve skute nosti, v–echny tyto pov sti, a zdánliv pravd nepodobny, mají p ece jakýs pevn j–í základ.*⁷¹

Jazyk postav se p íli– nem ní ani v situacích, které se odehrávají v armád . Pouze dialogy se zrychlují, zkracují, jakoby nabývají na tempu a dodávají tak tená i pocit ak nosti a zvy–ujícího se nap tí: *š Vy jste byl p i tom?÷ŠAno, pane setníku,÷ zn la pon kud nesm lá odpov . ŠKdy a kde se to stalo?÷ŠKu konci února roku 1846 v mém rodi–ti.÷ŠA vyk íkl jste: <Uk ířlujme ji!> vy jako první?÷Desátník ml el, jsa patr n na rozpacích, má–li se nyní p iznati nebo ú astenství své pop íti. ŠVy a nebo n kdo jiný?÷opá il jsem p ísn a ruka má mimovoln sáhla po rukojeti –avle. Oslovený op t neodpov d l: ŠOdpovíte nebo neodpovíte?÷zvolal jsem je–t p ísn ji neřlp edtím.*⁷²

Zvlá–tností tohoto romaneta jsou velmi dlouhé monology n kterých postav, zejména p ítele a pátera Schneidera. Aby autor neztratil tempo vypráv ní a tím také tená ovu pozornost, volí dv strategie. První z nich je p eru–ování t chto monolog p ímou e í postavy, o které vyprav řhovo í. Druhou metodou je p evzetí vyprav řovi role jeho p ítelem. D je se tak zejména p í popisu jeho náv–t vy u editela Schneidera v pr b hu studií na n mecké vy–í reálné –kole v Praze, p í popisu vojenských akcí, p í vzpomínkách na rok 1848. V ásti, odehrávající se v opu–t né kapli v pr b hu noci, kdy mladému p íteli vypráví své osudy neznámá osoba, p ebírá vyprav řovu roli práv tato postava, pozd ji identifikovaná jako páter Schneider. I v tomto p ípad si d j ponechává sv j spád i tempo, navíc autor tímto

⁷¹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 127.

⁷² Tamtéř, s. 209.

zp sobem jakoby p iblifloval tená e daleko blíffe vypráv né situaci, vtahoval jej do epicentra d je.

5.3 Děj

I v romanetu *Uk iflovaná* je základním motivem konflikt jedince s pekáfkami. V tomto p ípad s pekáfkami zejména p írodními. Postavy jsou konfrontovány s p írodními jevy (pofláry, bou e, hromobití), které mají v kombinaci s dal-ími psychologickými faktory (obavy o flivot, nervové vyp tí, t lesná vy erpanost) za následek nelogické reakce, hrani ící se záchvaty. D lefitou úlohu v d ji má i skute nost, fle ten je orámován rokem 1848 a nepokoji v Praze na stran jedné a válkou prusko-rakouskou v roce 1866 na stran druhé. Zejména detailn vykreslená situace v pražských ulicích i kostelích v roce 1848 (a také Schneiderovy druhé mise do Polska) tená i ukazuje, pod jakým tlakem fyzickým i psychickým postavy jednají a nutí jej p emý-let, zda toto jednání je adekvátní popisované situaci i nikoli.

Pokud bychom romaneto *Uk iflovaná* posuzovali z hlediska pod ízenosti vyprav e syfletu, na rozdíl od *Svatého Xaveria* není personální vyprav to syfletu vtafen takovým zp sobem; je syfletu nad azen. P esto poté, co vyprav v p ítel umírá a jemu samotnému se do rukou dostává Schneider v list, ve kterém páter hodnotí postavení lov ka ve sv t , netají se v epilogu svou rezignací: *š Chmurný názor v sv t, jak se jeví v t chto n kolika ádkách, a události, o nichfl jsem byl práv vypravoval, nez staly na mne bez vlivu. Vrátil jsem se sice op t k d ív j-ím svým studiím, která mi byla p ítelovou knihovnou valn usnadn na, ale ztratív v p íteli protiváhu ke své povaze, stal jsem se vbrzku zase ostýchavým, bázlivým a skoro ke v-emu nete ným samotá em.*⁷³

⁷³ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 232.

Díj tohoto romaneta není stimulován bojem jedince proti sociálnímu bezpráví (i když i tyto motivy se v něm objevují, a to zejména při popisování Schneiderovy druhé cesty do Polska a jeho setkání s pitelem, jež skončilo pro něj kolik jeho ústníky tragicky), nýbrž pokládá si otázku významu a možnosti člověka uprostřed okolního světa, řízeného na jedné straně přírodními silami, na straně druhé pak politickými zájmy.

V epilogu se znovu objevuje autorova strategie využití protikladů. Pítel umírá, ale v domě si svých nepřímých reakcí na urážky venkovní podstaty, které u něj za jistých předpokladů vyvolávaly vidiny, zcela pragmaticky fládá vypravěče, aby tuto jeho vlastnost nechal vysvětlit po jeho smrti: *š O jednu laskavost v-ak t p ec musím pořídat. P ipomenul jsem na poátku dne-ního svého vypravování, že po mé smrti bude snad možno aspoáste n v d prosp ti. Z té p í iny t fládám, abys v p ípadu, kdybych padl ó bude-li jen možno ó vyhledal m j hrob, mrtvolu moji dal vykopati a hlavn mozek a o i mé dal v decky prozkoumati. To poslední má prosba, které zajist neosly-í-ó⁷⁴*

Naopak vypravěč, který poslední přání pítelovo vyplní, po přečtení listu pátera Schneidera polské dívky Růt z roku 1845, který se mu dostal do rukou až po pítelově smrti a ve kterém budoucí editel-koly hovoří o nicotnosti člověka ve srovnání s přírodou, rezignuje a stahuje se do osamocení a ústraní.

Právě slova ze Schneiderova dopisu, ve kterém jsou rovněž obsaženy prvky vzájemných protikladů ve vlastnostech jednoho a téhož předmětu, jsou motivem celého příběhu: *š Mýlíme se v-ickni, kdo fl pokládáme se za bytosti vy-í, za tvory nezávislé, kte í mohou konání své íditi dle vlastní v le. Nikoli! Nejsme a nebyli jsme takovými nikdy. Jsme závislími na tisícerych okolnostech, ízených taj plnými, ale bezohlednými silami p írodními. Tý fl paprsek slunce, bez n ho fl bys nemohla obdivovati se krásám p írody, - osl uje a oslepuje; tý fl vzduch, který jest ti tak pot eben, že bys bez n ho v n kolika okamžicích zahynula, - otravuje; tá fl tajemná moc, která z kapky vody tvo í k í-álky sn hové, - usmrcuje í Kde fl medle jsou meze*

⁷⁴ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 203.

*dobrá a zlá? Kdo z nás odvážil by se tvrdit: Ať potud--- (í) V pý-e své domníváme se býti stvořeni k v cem neobyčejným, k životu v němu, a o p ece víme, že život náš je jako pohozená jiskřička; buď vzplane, nebo jen doutná; ale vždy dříve nebo pozdě ji povlovně hasne, ať uhasne navždy.*⁷⁵

Kromě několikarát již zmíněného použití rozporu nebo až dokonce polarizace v rámci některých tématických sloflek příběhu je pro román *Ukřivená* charakteristické opakováním stejných situací v několika epizodách. Předmětem této situace je pokřtěná vidění i halucinace, jež postihne pítele. Několikrát vidí před sebou křesťanskou mladou dívkou. Tento obraz ovšem flíje pouze v jeho fantazii, nebo je nikdy nevidí. V útlém mládí mu o něm vypravoval páter Schneider a okolnosti, za kterých tomu tehdy bylo, mluví za následek několika násobné opakování tohoto výjevu v píteleho mysli.

Vyprávěním tímto způsobem nutí čtenáře k vytvoření vlastního úsudku nad tím, zda mohou mít tyto vidiny reálný podklad a proč se opakují. Čtenář tak může názorově polemizovat s vyprávěním, čímž se jen zvyšuje dramatická síla a spád děje.

5.4 Čas

Na rozdíl od *Svatého Xaveria*, kde jsou informace o fabuli uspořádány v časové následnosti, v *Ukřivené* jsou podávány s časovými inverzemi, tj. naopak. Tato skutečnost je na první pohled rozdílnou strategií vyprávění. Příběh začíná v roce 1856, ale uflí v expozici se dostáváme v časové ose před začátek děje: *Šel jsem v stružce vypravovat v-e, co jsem v dle píteleho minulosti, o jeho povaze, zvycích a náklonnostech.* (í) ÷ i snad byl dříve někdy nábožným?

⁷⁵ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Ukřivená, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 232.

tázal se editel dále. ŠNebo byl snad n kdo z jeho p íbuzenstva nebo z osob, jeřl mu byly v mládí nablízku, neoby ejn nábořným? -ř⁷⁶

D j se velmi brzy posunuje o dev t let kup edu, do roku 1865, kdy se vyprav schází po takto dlouhé dob se svým p ítelem, ale vzáp tí se vrací znovu zp t, konkrétn do roku 1859: šJen vypravuj!ř vyzývám p ítele. šMofná, řle pak pochopím, co zdá se mi býti ařldosud nevysv tlitelné.ř šZú astnil jsem se sice celého polního tařlení v Itálii roku 1859,ř po al p ítel vypravovati, šale pluk ná-nep í-el k boji, ařl teprve v rozhodné bitv u Villafranky.ř⁷⁷ Krátce se dokonce dostáváme je-t více zp t po asové ose, a to do doby t sn po prvním p ítelov vid ní: šK charakteristice p ítelov dodávám jen je-t n kolik slov, kterýmířl mi v stru nosti pov d l o svých osudech v dob , co jsme se nebyli vid li. Vypravoval mi asi následovn .ř⁷⁸

D j poté plyne znovu po asové ose vp ed, ale vzáp tí se znovu vrací zp t, kdy p ítel vzpomíná na náv-t vu u editele -koly pátera Schneidera poté, kdy jej postihl záchvat p í Schneiderov p edná-ce:řNeslíbil jsem ti práv , řle ti budu vypravovat o své náv-t v u pátera Schneidra?ř šOv-emřle; ale není tomu déle neřl dv nebo t i minuty.ř šOdpus , řle jsem mohl hned zas pozapomenout,ř omlouvá se p ítel. šZahloubal jsem se op t ve vzpomínky---.ř⁷⁹

Zanedlouho nás vyprav uvede znovu p esn na asovou osu d je: šPoznav-e, řle nalézáme se na scestí, dohodli jsme se po zralém uvářlení vřhledem k obapolným náklonnostem svým k v dám p írodním, řle v nujeme se budoucn výhradn studiu t chto v d, a rozhodnuv-e se zahájili jsme spole n na po átku m síce ledna 1866 studium to aspo pon kud systematicky.ř⁸⁰

Brzy nato je ale p ítel povolán k bojovému pluku do války prusko-rakouské a rozhodne se vyprav e seznámit s p íhodou z roku 1848: šChce-li, podám toho

⁷⁶ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.104.

⁷⁷ Tamtéřl, s.115.

⁷⁸ Tamtéřl, s.119.

⁷⁹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 124.

⁸⁰ Tamtéřl, s. 144.

*také d kaz. Chci ti vypravovat událost, kterou jsem ti m l jiř dávno vypravovat, abys mohl seznati pravý stav v cí a pravou jich p í inu.õ*⁸¹ V pr b hu tohoto vypráv ní se znovu dostáváme zp t, a to afl do roku 1845: *šTeprve p ed t emi roky obdrřel jsem od n ho list, v n mřl p ipomenuv, ře da í se mu obstojn , zval mne na n jaký as k náv-t v na statek, jeřřl byl p ed del-ím asem v kraji tarnovském v Pol-t najal. Bylo práv na sklonku m síce srpna, kdy jsem m l dostatek asu. P íjal jsem tudřřl pozvání a odejel na n kolik dní k starému soudruhovi.õ*⁸²

Klí ová scéna celého díla se pak odehraje v únoru roku 1846, po nířl se d j op t vrací do aktuálního asu a plyne v n m afl do epilogu. V n m se, díky nalezenému lístku s úryvkem dopisu, vracíme znovu zp t do roku 1845. Torzo dopisu pátera Schneidera, plné pesimismu z bezbrannosti lov ka v í p írodním silám, vede vyprav e k jeho návratu ke zp sobu řivota nete ného samotá e.

D j, p estofe se odehrává v pr b hu let 1865-66 s výjimkou expozice, zabírá plných dvacet let. Ob d jová pásma, retrospektivní i sou asné, se odvíjejí soub řln . Zatímco první z nich se vrací hloub ji do minulosti, druhé se blířří sou asnosti. Autor se díky astým pohyb m v asové ose snařří gradovat tempo, ukázat tená i postavy v horizontu mnoha let a v neposlední ad také vyvářřit velký po et monolog , které jsou pro toto dílo charakteristické, ale které díky n kolika technikám, o nichřřl se zmíním dále, tená e neunavují.

5.5 Prostor

Jakub Arbes je mistrem ve volb prostoru, ve kterém se jeho romaneta odehrávají. Také tentokrát zvolil za hlavní prostor d je Prahu, kterou dokonale znal. Jeho popis budov, ulí ek, pr jezd , iní p řb h je-t tajemn j-ím a dramati t j-ím: *šKdyřřl jsem op t procitřřl, panoval kolkolem hluboký klid. Palba z d l byla úpln utichla a rudé osv tlení, které ze dvora i do pr jezdu vnikalo, bylo jiřřl mdlej-ř. Vrata*

⁸¹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířřlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 148.

⁸² Tamtéřřl, s. 170.

domu byla zav ena. Nevada nikoho nablízku, vstal jsem a plířil se pomalu p es dv r. Spat iv v jedné z postranních budov nízkou otev enou chodbu, ve-el jsem do ní. Chodba byla klikatá a vedla do jiného dvora, z n hoř zase vedl tmavý pr jezd. Ve-ed do pr jezdu toho shledal jsem, ře jsou vrata jen p iv ena, a za n kolik okamřik jsem byl na ulici. Kde jsem se nalézal, nevím; ulice byla pustá.õ⁸³

Jako protiklad k m stu, které zařívalo st elbu z d l, pohyb voják , prázdné domy, ale zato napln né prostory v kostelech, je nejmenovaná vesnice řasi dv hodiny cesty jihozápadn od Su-iceõ: řKrom sta eny té nem l jsem ve vesni ce, ítající pouze patnáct ísel, řládných p íbuzných. Také d v rných známostí jsem tam řládných nem l a také mítí nemohl. Byla víska beze -koly, bez kostela, bez ú ad , bez kasáren ó jen hosp dku tam m li s dv ma stoly a n kolika vetchými stolicemi. Novin jsem tam nespát il a jenom jeden soused m l prý kdesi na p d v staré truhle n kolik starých knih, kterýmř nerozum l, pon vadřlani on, ani jeho p íbuzní neum li íst.õ⁸⁴

P ítel pak odchází do armády a znovu se objevuje protiklad vyprav ova klidného a oby ejného, i kdyř docela chudého, řivota v Praze a bezstarostného, co se obřivly týká, ale dobrodružného a nebezpe ného zam stnání p ítelova na r zných místech, v r zných bojích. Stejný motiv se objevuje i o n co pozd ři. Voják je nejprve zam stnán v kancelá i velitele prařské posádky, ale za řas je odvelen (respektive dobrovoln odchází) do války. Vyprav umn zasazuje napínavý hovor o smrti p ítelova otce a o jeho prvním vid ní do klidného prost edí svého vlastního bytu, kde mu o tom vypráví jeho p ítel.

Dal-í prostory jsou vybrány tak, aby p sobily co nejvíce sugestivn . Dostáváme se do malé vesni ky poblíř polského m ste ka Tarnova nebo do klá-tera na neznámém míst ve východních echách. Pro tato, ale nejenom tato místa je společ né, ře d ř probíhá p evářn v noci, za -patné nebo v bec řládné viditelnosti, v obtířných podmínkách, coř je-t více stup uje nap tí p řb hu: ř*Pro znovu nastalé p irudlé polo-ero nemohl jsem zase nic víc rozeznati neřřli tmavé neur ité obřisy*

⁸³ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 193.

⁸⁴ Tamtéř, s.119.

postavy neznámého.⁸⁵ ŠPo celou no ní cestu jsme nikoho nepotkali. Celé okolí, jak se zdálo, poh ífeno bylo v hluboký spánek. Jenom n kolik sv tel, kmitajících z oken chatr í vísky, ku které jsem se nyní rychle blížil, nasv d ovalo, fle tam je-t aspo n kte í obyvatelé bdí.⁸⁶

Tak, jak vyprav posunuje d j proti proudu ásu a zase zp t, tak se m ní í prostory, ve kterých p íb h probíhá. Z tohoto hlediska je pom r mezi statickými a dynamickými prostory vyrovnáný. Situace ze -koly, kostel , h bitova leflí v rovnováze s vypráv ním o cest do Polska, o út ku po Praze, o bojových scénách.

⁸⁵ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.169.

⁸⁶ Tamtéž, s.174.

6 Newtonův mozek

Romaneto bylo první publikováno roku 1877, knižně vyšlo poprvé jako součást knihy Romaneta I o rok později.

Právě tehdy, na začátku druhé poloviny padesátých let 19. století. Vypravěči jeho přítel (o něm jsme se posléze dovídáme, že se jmenuje Bedřich Wünscher) jsou studenti. Studium je však příliš nebaví, zato se naplno věnují jiným činnostem. Přítel je doslova fascinován kouzelníky a eskamotéry. Shání veškerou dostupnou literaturu o nich a o jejich kouscích. Je však přesvědčen, že za všemi triky a kouzly stojí buď vyufflávání fyzikálních či chemických dějů nebo rychlost a pohotovost eskamotéra, kterou je schopen ovládnout pozornost publika.

Asi se jeho schopnosti rozvíjejí a tak, že je schopen předvádět rozličné triky jak v uzavřené společnosti, tak i třeba zcela náhodně, v restauraci. Dle vypravěčova sdělení je kouzelníkem skutečně výborným.

Se stejnou intenzitou, s jakou se věnuje své zálibě, také zanedbává studia. Nejprve oba přátelé propadnou poprvé a opakují rotaci. Stejná situace se opakuje i o rok později a když oba studenti propadnou potřetí, užkolou opouštějí. Zatímco vypravěč učitelským, jeho přítel nastupuje do armády.

Poprvé od té doby o sobě podává zprávu po dvou letech, v roce 1866. Nejprve fládá v dopise vypravěči, aby veškeré jeho pomůcky a knihy prodal; vzápětí však přichází další zpráva, ve které přítel tuto prosbu odvolává. V krátké době dostává vypravěč další dopis. Tentokrát je informován, že jeho přítel byl v bitvě u Hradce Králové smrtelně raněn.

Vypravěč okamžitě odjíždí na místo, kam byl jeho přítel vojákem převezen. Skutečně jej nachází, ale tomu již není pomoci a je třeba, aby vypravěčovy návštěvy umírá. Ten zůstává na místě až do vojákovy pohřbu a poté se vrací zpět do Prahy.

Opouští praktickou dráhu a vrací se zpět ke studiu. Asi po čtyřech měsících si vzpomíná na poslední přání přítelovo. Totiž, aby po jeho smrti zavzpomínali na něj všichni jejich společní přátelé u šálka dobrého vína. Vypravěč svolává přátele do

známé hospůdky, ale nepřichází žádný z nich. Vrací se tedy domů, otevírá knihu, ale hlava mu brzy padá únavou.

Najednou zaslechne před domem zvuky povozu, kroky a rozhovor neznámé osoby s domovníkem. Když někdo klepe na dveře, když vypravěč osobu vpustí dovnitř, s překvapením zjistí, že je to jeho přítel voják, jehož předtím jsem pochoval. Přítel mu vělogicky vysvětluje, že mrtvý byl velmi podobný lovci a dopis pro vypravěče, který měl v kapse, sebral příteli v domě, že je to list od milenky. Sdílí, že jeho rodiče pořádají na počest jeho návratu z války slavnost, na kterou je vypravěč pozván.

Když přichází do paláce Kinských, kde se oslava koná, je vpuštěn známým vrátným dovnitř, ale brzy začíná palácem bloudit. Nejprve je přesvědčen, že věchno je ufi jakýmsi zahájením přítelova kouzelnického vystoupení, ale čím dál víc si uvědomuje, že je v bezvýchodné situaci.

Najednou, jakoby zázrakem, se přece jen dostává do sálu, kde sedí asi dvoustovky vysoce postavených pražských osob –lechta, generalita, zástupci církve, vědci, lékaři, spisovatelé i novináři. Přítel vítá účastníky této slavnosti velmi originálně jako mrtvolu v rakvi. Jeden z lékařů dokonce na dle toho, že jde skutečně o mrtvého lovce, zapichuje mu nož do těla. Po několika minutách ale přítel ožívá, vystupuje z rakve a chápe se slova. Nejprve ovšem vyjímá ze své zraněné hlavy mozek a předkládá lékaři. Ti jej považují za pravý. Přítel však tvrdí, že není jeho. Koupil prý v Anglii mozek geniálního fyzika Isaca Newtona.

Přítel se ujímá slova a ve svém, jen obecnými výkřiky přerouvaném monologu hovoří o vývoji lidstva, vývoji poznání, náboženství, přirodních vědách a filozofii, to vě v kontextu snahy ovládnutí jedné skupiny lidí skupinou druhou. Nakonec přichází s návrhem experimentu: spolu s dobrovolným svědkem poletí se svým vynálezem proti proudu času a vrátí se k některým zvoleným historickým událostem. Jediným dobrovolníkem je nakonec vypravěč.

Jeich let proti času je přehlídkou válečných bitev –od té poslední ve válce prusko-rakouské až po prvobytnou pospolnou společnost a boj o jídlo. Přítel chladně

po itá padlé a vyjad uje názor nad nesmyslností t chto válek. Náhle ztrácí kontrolu nad strojem, mizí a vyprav ztrácí v domí.

Nabývá je znovu po t ech dnech. Je doma, upoután na l fko, a matka mu sd luje, fle t i dny blouznil v hore ce.

6.1 Osoba vypravěče

Vyprav je také v tomto díle vyprav em v první osob . Je pozorovatelem a je znovu velmi blízký svému p íteli, tedy jedné z hlavních postav p íb hu. Je tentokrát vyprav em velmi sugestivním. Celá fabule je s ním nedíln spojena.

Jiřl v expozici nám sd luje, fle hlavní postavou p íb hu bude jeho p ítel, jenřl padl v bitv u Hradce Králové jako d stojník p ího pluku rakouské armády. Jiřl v prvních v tách nahlířl do p ítelova nitra a popisuje jeho vnit ní chování: *šPro ho ekovat nad smrtí lov ka, jemufł býval druhdy zármutek protivn j-ř nejřřřliv j-řho ú-kleбку, jenřl z hlubin du-e flal a slze nenávid neznal slad-řho pocitu neřlonen, jejřl budí v lov ku v domí, fle ve-kerá snaha jeho elila zapuzení nejřd sn j-řho démona lidské du-e ó zármutku?õ⁸⁷*

V pr b hu vypráv ní opou-tí vyprav point of view svého řřjãõ a vyprav em se v dlouhém monologu stává jeho p ítel. Jedna z epizod p íb hu je vypráv na dokonce formou divadelního scéná e: *řOn: Co ti napadá ó já ani nehlesnulí Ona: Ó ty mi nevymluví-, co jsem sama sly-ela ó (Pla tiv): Já toho od tebe nezaslouřřla, abys mn vytýkal nev ru. (P ítlumeným, pon kud temným hlasem: Je to skandál, vytýkat nev ru mn , kdyřl mluví celý sv t o tvój nev e.) On a ona (sou asn): O mé nev e? On: Kdo se opovářřl? Ona: To pomluva!õ⁸⁸*

Ve finální fázi d je p ebírá vyprav ovu úlohu znovu p ítel. Prost ednictvím sugestivního monologu vyjad uje filozofický názor na sou asný sv t a formuluje

⁸⁷ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk řřřlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.238.

⁸⁸ Tamtéřl, s.245.

základní motiv příběhu o a to, že svět je nekonečnou pohledkou násilí, pokus ovládnout jiného, slabšího jedince. Teorie Charlese Darwina, publikovaná v díle *O p vodu druh p irozeným výběrem* (1859), ve kterém líčí mimo jiné i boj o flivot v flivo i-ném světě, měla vliv na formování p ítelova názoru na svět: *šOd let bojují proti bohu tomu jistí flivlové, ale ú elem malomocného boje jest, aby na tr n boha síly a moci mohl poznovu zasednouti svrflený mra ný b h náboflenského fanaticismu! Av-ak boj proti bohu darwinovskému jest nerovný. Z tr nu ho nesrazíte, i kdyby celý svět obrovský boj ten podnikl Tr n boha toho moflno jen podrýtí ó zásadami humanityí ō⁸⁹*

V epilogu se tená dovídá podstatu epizody slavnostního ve írku v paláci Kinských. Vyprav ě, unavený náro ným studiem a lahví vína, usnul u otev eného okna a v hore kách strávil t i dny. Události na ve írku byly snem, který se mu zdál v hore natých halucinacích: *šAch dít , drahé dít , co se s tebou d lo? ō zaslechl jsem mat in hlas. šP íb hli pro mne. fies bez sebe ó a t etí den uflí ō šT etí den? ō byla moje první otázka. šT etí- ō opakovala mati ka. šLéka tu byl kaflký den n kolikráte a radil jen ticho a poklidí Mluvil cosi o známkách ó -ílenostií ō⁹⁰*

Také v *Newtonov mozku* se autor snafl kombinovat skute nost a fikci. Podle mého názoru je tato strategie v rozhodná afl do startu stroje, který se má pohybovat proti proudu ásu rychlostí vy-í, nefl je rychlost světla: *šTu-íl jsem, ba byl jsem jist, flie nelze experiment ten provéstí nefl na základ optického n jakého klamu, a proto jsem byl neoby ejn zv dav, jakým zp sobem pokusí se p ítel o oklamání smysl tak etné a vybrané spole nosti. ō⁹¹* Poté, co p ítel s vyprav ěm odstartují na cestu, která dokáfl ve-echna p edtím proklamovaná stanoviska, je jasné, že se jedná o fikci. Pointa celého příběhu pak nevyznívá tak siln ě, jako u romanet p edchozích.

I v tomto příběhu vystupuje ke zvý-ení pocitu autenti nosti n kolik postav, které kdysi mohli skute n flít a které se ú astní ve írku v paláci Kinských: *šPoznal*

⁸⁹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflvaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 312.

⁹⁰ Tamtéfl, s.313.

⁹¹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflvaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s.298.

jsem jednoho z knížat Lobkovic , dva Vald-týny, syna Winischgrätzova, jednoho z hrabat z Thurn a Taxis , dva Kaunice, sta i kého hrab te Hanu-e z Kolovrat, nejmlad-ího Lichten-tejna a dva Rohany ó skoro vesm s -lechtice, kte í bývali p ed lety dosti ásto hosty knížat Kinských.õ (í) Z eského sv ta literárního znal jsem v tu dobu jen n kolik osobností a mezi hostmi poznal jsem jen Pflegra, jenfl byl s p ítelem mým sp ízn n, a Nerudu, jenfl býval druhdy mým i p ítelevým u ítelem e-tiny.õ⁹²

Vyprav í se v každém p ípad poda ilo navodit atmosféru tajemna. K tomu sloufí silné vyjád ení subjektivních profilk , prostor a scén: š V tu dobu, kdy jsem zvlá-tní tyto optické klamy zcela ur it pozoroval, zdálo se mi, fle musím ufl nemén nefl t i hodiny blouditi chodbamií Každá minutka byla mi skoro tvrthodinou. Dupám, tleskám rukama, volám, se hrdlo sta í, - aldolem mne panuje tajemné ticho, ru-ené jen zvuky, které vyluzuju sám. A kdykoli se zastavím, fle mne tajemný mrazivý dech, jenflmne ovane, zase dále.õ⁹³

Nezbytnou sou ástí vyprav ovy strategie je i zde vyuflití rozpor i protiklad , n kdy vedoucí afl do názorové polarizace. To je patrné zejména v epizod , kdy p ítel vykládá své filozofické názory na ve írku p edtím, nefl provede d kaz svých teorií: š i mofno nazvati pokrokem, kdyfl vfdy je-t jest t eba nejz zn j-ích blud , nikoli snad ku spáse ó nebo blud nikdy nem fle spasiti ó nýbrfl k zotro ování lidstva?...õ š Usta te p ec s mravokárným výkladem!õ zazn lo náhle od stolu teolog , filosof a ú edník sou asn . š Ne, ne! Pokra ujte, pokra ujte!õ voláno od stol um lc , literát , právník a léka õ⁹⁴

Cesta vesmírem je prezentována jako – ra otázek a odpov dí. š Pozd ji ó pozd ji!õ zní odpov . š Musím ídit p ístrojí P i jediném nedopat ení pozbyli bychom rovnováhy a slet líí õ š Kam?õ táflu se. š Cofl já vím?õ odpovídá p ítel. š Dále tedy! Ale rychle!õ vyzývám. š Chceme-li exkurzi odbýti v hodin , musíme se nyní obmezit jifl jen na n které nejd leflit j-í výjevy.õ š Jen rychle, rychle!õ

⁹² ARBES, J. Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 272-273.

⁹³ Tamtéfl, s.269.

⁹⁴ Tamtéfl, s.282.

naléhám.õ⁹⁵ Vypravě m ní sv j úhel pohledu a popisuje celou cestu z pohledu lov ka, který p sobí jako chladný a neosobní hlas, komentující po ty mrtvých ve válkách, které lemují d jiny lidstva. Jeho existence v tuto chvíli není jasná. Díky st fíí uv ítelné fikci p sobí spí-e jako neosobní, neflivotná postava: *š V sedmi dnech,õ p ipomenul p ítel, zahynulo nemén nefl 45 tisíc lidí õ(í) š Války v Jifní Americe,õ pravil p ítel, š vyfladovaly 519 tisíc, válka severoamerická 381 tisíc ob tí.õ (í) š Nemén nefl 785 tisíc lidí stála krymská válkaõ, podotknul chladn p ítel.õ⁹⁶*

6.2 Postavy

Typologie postav vychází i v *Newtonov mozku* z klasického vzorce, p i emfl strategie protiklad je dodrflena i zde. Nedochází v-ak k tolika zm nám v chování postav, jako v romanetech *Svatý Xaverius* i *Uk íflovaná*. Vypravě vychází z pom r spí-e chudobných, zatímco jeho p ítel si na nedostatek prost edk nem fle zt flovat: *š Byli jsme vzdálen zp ízn ní, a a koli p ítel pocházel z rodiny dosti zámořné a já z rodiny chudi ké, flili jsme bezmála po dvacet rok v nejd v rn j-ím p átelství. Jako d ti skota ívali jsme spole n v rozsáhlém parku, jako povyrostlí ho-i pak jsme spole n studovali.õ⁹⁷*

Protiklady jsou eskalovány i prost ednictvím vn j-ího popisu postav vypravě a jeho p ítele: *š A práv tak, jak nás byla p íroda obda íla, - mne ohyzdností a p ítele sli ností ó vnukla nám kařlému zvlá-tní náklonnosti; mn k suchopárné, unavující a z ídkakoho bavící matematice, p íteli pak k sv flím a povzná-ejícím v dám p írodním.õ⁹⁸*

Osoba vypravě m ní v pr b hu p íb hu své chování. Po p ítelov smrti se vypravě p ed okolím uzavírá a za íná horliv studovat, aby nemusel neustále myslet

⁹⁵ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 309.

⁹⁶ Tamtéř, s. 304-305.

⁹⁷ Tamtéř, s. 238.

⁹⁸ Tamtéř, s. 239.

na to, fle p ítel ufl není mezi flivými: šAv-ak tenkráté jsem byl je-t mlád, tudífl v stá í, kdy inívá úmrtí milé bytosti hluboký dojem i na lov ka mén senzitivního, nefli jakým jsem býval já, a proto není divu, fle u inila na mne smrt p ítelova dojem p ímo zdrcující.õ⁹⁹

Teprve po dal-ím setkání s p ítelem a pak na samotném ve írku se vyprav stane znovu bystrým a zvídavým společníkem a jako jediný se p íhlásí coby dobrovolný účastník p ítelova experimentu ó cest proti asu: šTím naskytuje se ti nejvhodn j-í p íleflitost, p esv d iti se vlastními zdravými smysly o v-em, co se bude dítí,õ pomyslíl jsem si, a kdyžlpak p ítel otázku svou opakoval, povstal jsem a volným krokem ubíral jsem se ku stolu p ítelovu.õ¹⁰⁰

V pr b hu cesty je vyprav doslova fascinován výjev, které se st ídají p ed jeho o íma. Vidí války, malé i velké bitvy, ale zejména zabíjení lidí ve jménu ovládnutí prostor í získání majetku: šJen rychle, rychle!õ naléhám. A po chvíli vidím poznovu divuplné, d sné panoráma boj í Obrazy st ídají se s úflasnou rychlostí; kaflý v-ak mofno rozeznat zcela z eteln . A podivno! Tentokráte jsou obrazy bitev a -r tek promíchány také výjevy jiného druhu; ale ve v-ech jeví se bojí Takto p elétlo p ed mým zrakem je-t asi sto obraz boj a r zných výjev , v nichfl zví eckost povahy lidské slavila triumfy, v nichfl hrubá síla nebo lest a úskok vít zily nad p írozenou slabostí nebo bezelstností õ¹⁰¹

V epilogu se vyprav í dostaví jakési uklidn ní; musí v-ak zanechat studií, které jej velmi vy erpává, ale my-lenky na svého p ítele, na jeho filozofický pohled na sou asný sv t se mu neustále vracejí na mysl.

Postava p ítele je stojí vzhledem k vyprav í v dokonalém protikladu. Zatímco vyprav je chudý, p ítel bohatý. Vyprav je šohydnýõ, p ítel naopak hezký. Vyprav ova studia í škoní kyõ nikam nevedou, zatímco p ítel se piln p ípravuje k tomu, aby se stal kouzelníkem, nebo, jak je uvedeno v textu,

⁹⁹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 255.

¹⁰⁰ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 298.

¹⁰¹ Tamtéfl, s. 310.

eskamotérem: *šPraktického, vlastn jen hrav praktického úspěchu a ú elu m la toliko studia p ítelova. Studoval hlavn fyziku, lu bu, mechaniku a z ostatních v d jistá odv tví k ú elu ó eskamotáfle.õ*¹⁰²

P ítel je energický, neváhá si svoje um ní vyzkou-et na svatební hostin svých p átel i na nic netu-ících novomanželích, které spolu s vyprav ěm potkávají v jakési pražské restauraci: *šV okamžiku tom vysko il v-ak i m j p ítel a zadrflv ruku manželovu pravil: šRa te, ct ný pane, odpustit ó va-e pani ka jest úpln nevinná ó v-e byl pouhý, a koli negalantní flert ó ona o ni em neví õ*¹⁰³

Jeho cílem je dosáhnout takové zru nosti, aby mohl p edvést kousek, o který se nepokusil je-t nikdy nikdo p ed ním, a k tomuto sm ůje ve-kerá p íprava. Poté, kdy t íkrát za sebou propadne ve -kole, se v-ak jeho p íb ěh dramaticky m ní tak, jak je v romanetu obvyklé ó jako naprostý protiklad bezstarostného studentského flivota p ichází sluflba v armád ě a tedy zam stnání, zaji- ující v té dob sice velmi dobré finan ní zabezpe ení, ale také zam stnání velmi nebezpe né. V armád ě se stává veselým, bezstarostným lov kem, který si uflívá flivota: *šZná- frází: ŠA flije rozko-? Nezná-li ji, poznal bys ji v celém jejím dosahu, kdybys byl d stojníkem téhož pluku jako já. Veselej-ích, bod ej-ích soudruh , veselej-ího, bezstarostn j-ího flivota v bec ani si nep eju... Jen n kdy ó ale jen n kdy, rozumí-? ó když se blíží poslední dny m síce a gáfle ufl je dávno u v-ech v-udyí bývá mi po ertech mrzutoí õ*¹⁰⁴

V armád ě m ní své chování i charakterové rysy pouze v souvislosti se svojí vá-ní pro kouzlení a eskamotérství ó zkou-í se jí zbavit a pořádá dokonce vyprav ě, aby ve-keré jeho knihy a pom cky rozprodal. Nakonec ale od tohoto úmyslu ustupuje. V té dob p ichází vyprav ěi zpráva o jeho smrtelném zran ní v bitv u Hradce Králové.

¹⁰² ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 239.

¹⁰³ Tamtéž, s. 246.

¹⁰⁴ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 249.

Postava p ítele se objevuje znovu po ty ech m sících. Logicky vysv tluje zám nu mrtvol jako d sledek neuv ítelné podoby s jiným d stojníkem: *šTys vid l patr n v Nechanicích d stojníka mn podobného. Byl to nadporu ík Jiru, jenfl byl v bitv u Probluze t fke ran n a zem el, jak jsem se pozd ji dov d l, v Nechanicích. Mýlka mohla se státi jen tím, fle mi byl podoben. To celý zázrak.õ*¹⁰⁵

Na slavnosti v paláci Kinských dochází k razantní zm n v p ítelov chování. V rámci ohlá-eného svého kouzelnického p edstavení, které má být korunováno dosud nevid ným a neuv ítelným kouskem, podává celému shromáfd ní sv j filozofický výklad sv ta jakoffto kritiky lidské spole nosti, ve které vládne násilí a snaha o porobení slab-ích jedinc . Tento sv j kritický pohled vzáp tí potvrzuje na cest proti proudu asu. Na jeho konci se lou í s vyprav em p ece jen optimisticky: *šSbohem nav ky!... Motor m j jest v-emu sv tu známí Je to v n oflivující, v n tvo ící ó obrazností õ*¹⁰⁶

Ostatní postavy nejsou v tomto p íb hu podstatné. A ufl je to nechanický fará , vrátný v paláci Kinských i vyprav ova matka, osou celé fabule jsou vyprav a jeho p ítel. Vypráv ní je sev ené, skoro absolutní, bez možnosti hledání jiných variant. Zlom v epilogu je skute n radikální.

Pro romaneta je charakteristická absence jmen u jednotlivých postav. Newton v mozek není výjimkou, i kdyfl z obou hlavních postav jedna z nich má celé jméno. P ítel má na rakvi vyryto jméno Bed ich Wünscher. Vzhledem k tomu, fle v celém d ji není na fládném míst jmenován, není jisté, zda mu toto jméno opravdu p íslu-í. Vyprav vystupuje pod svým obvyklým ozna ením šjáõ, zatímco nechanický fará pouflívá v textu své jméno pouze v podpisu dopisu vyprav í. Také ostatní postavy jsou pov t-inou ozna eny funkcí nebo zam stnáním, p ípadn vztahem k vyprav í (jeho matka). Jménem jsou uvád ní n kte í z host slavnosti v paláci Kinských, cofl je provedeno z d vodu zvý-ení autenticity p íb hu.

¹⁰⁵ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 259.

¹⁰⁶ Tamtéfl, s. 313.

Jazyk postav m fleme rozd lit na dv skupiny. První tvo í vyprav a jeho p ítel, druhou pak ostatní postavy. Pro první skupinu je charakteristické poufívání cizích slov, jmen, matematických výpo t : š *Vedle kn h skute né ceny v decké od uznaných kapacit jako Newton, Linné, Locke, Leibnitz, Bacon, Arago, Wolf, Lavoisier, Cartesius, Brown, Mohs, Cuvier, Humboldt atd. shledals knihy od neznámých nebo zapomenutých pseudov dátor i -arlatán , jako nap . š Desatero kn h o tajnostech p írodyõ od Paracelsa Bombasta, vydané v T^{tr}asburku r. 1570, pak Mehnuovo š Zrcadlo alchymieõ, Mayerovy š Listy pro vy—í pravdu z rukopis s ohledem na magnetismuší (í) a tomu podobné.õ¹⁰⁷ š *Chceme-li výjev pozorovati déle, musíme rychlostí sv tla let t déle. V tomto p ípad tedy jest p edev—ím t eba, abychom sv tlo p edstihli. Jelikoř sv tlo, jak známo, za jedinou vte inu urazí p es 42 tisíc mil, urazí za minutu 2520 tisíc mil, za hodinu 151 200 tisíc mil, za jediný den asi 3629 milión mil a za 119 dní více neř 431 851 milión mil.õ¹⁰⁸**

Také v Newtonov mozku si m fleme pov—imnout charakteristického monologu. Vyprav em je p ítel, který jím na ve erní slavnosti uvádí sv j eskamotérský výstup. Jeho e , která je ob as p eru—ována výk íky souhlasu i nesouhlasu, je strhující a je téř hlavním sd lením celého p íb hu. Znovu vidíme p íkrý rozpor, tentokráte mezi výsledky v deckých výzkum a zp soby jejich vyuřítí: š *K emu modlosluřba vlastního ducha, vlastních skutk , vlastního v ku? K emu ty v né chvalořp vy o v ku osv ty a pokroku, kdyř máme ku pravé v—obecné osv t je—t tak daleko?... Kdyř víme, ře takm v—ech vymofleností ducha lidského v—ech v k mořno doposud zneuřívat?... (í) ímř medle jsou vzorní hrdinové a rekové, o nichř nám zachovali d jepisci zprávy, ímř kone n ty moderní rafinovaností ducha stylizované prost edky, kterýmř se du—e lidská rozplame uje k vá—nívému, zu ívému a mnohdy bezú elnému boji?õ¹⁰⁹*

¹⁰⁷ ARBES, J. *Romaneta*. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 240.

¹⁰⁸ Tamtéř, s. 300.

¹⁰⁹ ARBES, J. *Romaneta*. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 288.

6.3 Děj

Osou d je *Newtonova mozku* je filozofická teze lidského násilí ve společnosti, které se táhne celými d jiny lidstva. Na pozadí válek je ilustrována snaha jedné, siln j-í skupiny ovládnout nebo dokonce zni it druhou, slab-í. Pro v t-í údernost je znovu pouflet motiv záchvatu, halucinace i hore ky, díky které jsou pak vysv tleny zprvu nadp irožené jevy a situace.

Syřlet je ízen personálním vyprav ěm, s nímž je spojena celá fabule. Jejím sev ěním je-t více vystupuje bizarnost n kterých epizod ó p ítel v eskamotérský kousek v pražské restauraci, vyprav ovo bloud ní palácem Kinských, p ítelovo p edstavení Newtonova mozku i samotný let ásem. Tyto fikce jsou vyrovnávány autentickými promluvami vyprav ě, který p edstavuje v d ji reálnou skute nost.

V d ji se znovu objevuje motiv student ě, kte í s bezstarostností vlastní svému v ku se vrhají do studií, aniž by m li p edstavu o tom, ím by m li nebo cht li být. Zajímá je snad v-ěchno, krom studia: *šřfivot i studie na-e byly rovn řl tak podivné jako na-e náklonnosti. Zabývali jsme se zpo átku v-ím, šřco nám p i-lo pod ruku, ō probírali, zkoumali a analyzovali jsme v-ěchno, co nám náhoda hodila napospas. ō (í) V studiích -kolních k nemalé řalosti otc řvých neprospíval jsem valn ani já, aniřl p ítel. Zato jsme v šřsoukromém ō studiu, tj. ve v dách, jeřl jsme si byli pozd ji zamilovali, p ed ili kařldého z na-ích spoluřlák . ō*¹¹⁰

Tato bezstarostnost z stává charakteristickým rysem p ítelova řlivota i poté, co odchází do armády a tedy ařl do konce řlivota. Teprve smrt zcela m ní jeho filozofický pohled na sv t. Lépe ě eno, po své smrti se objevuje zcela jiná postava p ítele Bed icha. Smrt jakoby zformovala jeho my-lenky, které jsou pak ěená i p edkládány formou dlouhého monologu, jednak formou chladných reakcí na vyprav ovy komentá ě k vále ným výjev m, jeřl oba řledují z tajemného p ístroje: *šřCht l jsem p ítele osloviti, ale slovo mi uvázlo v hrdle. P ítel mne*

¹¹⁰ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963., s. 238.

*p ede-el. šSpat il jsi práv první zápas prvních lidí Jsme u cíle exkurzeí
A od po átku aflpo konec nevid ls neřneustálý boj, vzájemné potírání a hubení tvor
nejdokonalejší Boj ten trvá od po átku sv ta. A v pr b hu n kolika tisíc let
snařilo se lidstvo stanovit hlavní zásadu řivota, namlouvalo si, ře ídí se sv t
zásadou lásky a lidskostí A po tisíciletích kone n poznává, ře se klamaloí
Po tisíciletích poznává nemilosrdného d sného toho boha, jenř zasv til záhub v-e,
co byl stvo il slab-ím, malomocn j-ím; po tisíciletích poznává, ře řivot není neř
v ný boj o pouhou existencií ō¹¹¹*

Vyprav naopak z stává po p ítelov odchodu k vojsku a posléze i smrti
stále zahloubaný do studia (i kdyř je na ur itý as p eru-uje) a nem ní své
charakteristické povahové rysy. V epizod letu zázra ným strojem mu tato výprava
nejprve imponuje, ale pozd ji se zcela ztotořl uje s názorem svého p ítele: *šBeze
slova dívám se na obraz, jeř se po íná haliti v mlhu. Vidím je-t , kterak atlet
uko ist nou a smrtí lov ka zakoupenou la ku vle e do lesaí Po chvíli hustá a írá
tma zahalila d sný výjev úpln í Zmocnila se mne úzkost.ō¹¹²*

6.4 Čas

Newton v mozek je charakteristický tím, ře d j probíhá neustále v souladu
s asovou osou, jednotlivé epizody následují tak, jak asov opravdu prob hly. Tato
skute nost je rozdílnou narativní strategií oproti ob ma d íve rozebíraným díl m. D j
sm ůje neustále vp ed po ose asu, i kdyř se v záv ru vrací afl na za átek historie
lidstva, tedy do hluboké minulosti. Vyprav porovnává vid nou skute nost, o které
si uv domuje, ře prob hla v dávné historii, se sou asným stavem úrovn v dy
a politiky.

¹¹¹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 312.

¹¹² Tamtéř, s. 311.

Práv pohled do minulosti je tím, co toto romaneto odlišuje od science fiction. Totiž skutečnost, že celá fiktivní část příběhu se týká výhradně minulosti, tedy nikoli představy o budoucím světě.

Příběh sám, stejně jako oba předchůdci, začíná někdy po roce 1850. Roky studia jsou zde vylieny na pozadí zálib obou studentů, novat se spíše v čem se –kolou nesouvisejících: *š V-e, co konal a podnikal, elilo k nabytí v domostí a zru nosti v hravé této špseudov d ō, jak sám eskamotérství nazýval, a z v d, kterýmifl se zabýval nejhrošliv ji, nevybíral nefl to co se vztahovalo k zvlá–tní této jeho lib stce.ō*¹¹³

Dí se posouvá o několik let dopředu jednoduchým shrnutím: *š Krátce p ed r. 1860 propadli jsme ve –kole tak eklatantn , fl na takzvanou šopravuō po prázdninách nebylo mořho ani pomyslii. Opakovali jsme tedy a propadli následujícího roku podruhé a po roce ó pot etí.ō*¹¹⁴

Pitel poté odchází do armády a dí se posouvá znovu o dva roky dopředu: *š Teprve po dvou letech ó tu–ím, fl to bylo v lednu nebo v únoru roku 1866 ó dal o sob p ítel v d ti, zaslav mi del–í list.ō*¹¹⁵

Další skokovou změnou času, a znovu kratší, nefl ta předchůdci, je doba, po kterou vypravěč pívá smrti svého přítele: *š Od smrti p ítelovy uplynuly jifl tyry m síce; nade–el podzim, a teprve nyní jsem se odhodlal k vypln ní posledního p ání p ítelova.ō*¹¹⁶

Závěrečná epizoda, odehrávající se v příběhu slavnostního veírku v paláci Kinských, je charakteristická tím, že rychlost vyprávění je rovna rychlosti reality, tedy že úsek textu trvá stejně dlouho, jako popisovaná scéna. Vypravěč tak dosahuje dynamie nosti, která se je–t zvy–uje v epizodě letu proti času: *š š Jen rychle, rychle!ō, naléhám. A po chvíli vidím poznovu divuplné, d sné panoráma boj í*

¹¹³ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 239.

¹¹⁴ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 248.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 249.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 255.

*Obrazy stídají se s úfelnou rychlostí; každý v-ak možno rozeznati zcela z eteln .*¹¹⁷

Vyprav znovu pracuje i s ásem v pr b hu dne. Také v *Newtonov mozku* se celá áda epizod odehrává zcela zám rn v noci nebo v místech, kde tma znesnad uje nebo v bec nedovoluje orientaci: *šP í byl jsem do Nechanic dv hodiny s p lnoci.*¹¹⁸ *šZ stav státi ekal jsem chvíli, co se bude dále dít. Av-ak kolem panovalo hluboké ticho a zpo átku i írá tma. Po n jakém áse, když oko mé, octnouv-í se náhle z -era lunojasné noci v temnu, bylo tm pon kud uvyklo, upozoroval jsem n kolik krok p ed sebou sv tlej-í prouhu. P íblíív se k ní, shledal jsem, že prouhu tu tvo í -erý odlesk m síce, vnikající p ív enými jen dve mi z vedlej-í komnaty.*¹¹⁹

6.5 Prostor

P estofe v p íb hu tato konkrétní informace schází, p edpokládáme, že d í romaneta se odehrává v Praze (zmín n je nap . palác Kinských, který se nachází v Týnské ulici v Praze). Vyprav se tentokrát ov-em vyhýbá popisu jednotlivých míst, pracuje s obecnými prostory (restaurace, svatební sál). D ííitou roli hraje byt vyprav e. Do této studentské mansardy si totiž p ítel ukládá v-echny knihy a pom cky, které vyuffívá ke svým kouzelnickým výstup m. A nejen to. Zde si také zkou-í své první triky a experimenty: *šOtec jeho arcí o tom v-em nem í ani zdání, nebo p ítel konal v-e tajn . Jen já byl jeho d v níkem, a v mé studentské mansard konány nejr zn j-í experimenty. Každý krejcar, kterého fl se p ítel dopídíl, v noval na zakoupení eskamotérských kn h a nástroj , je fl v-echny ukládal v mé mansard .*¹²⁰

¹¹⁷ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 310.

¹¹⁸ Tamtéfl, s. 252.

¹¹⁹ Tamtéfl, s. 264.

¹²⁰ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 239.

Protikladem k této chudé malé místnosti, z ejm nep íli– útulné (š*A druhého dne naplnili jsme s p ítelem nemén nefli p t velkých beden knihami, aparáty i preparáty, slovem v-ím mofným kouzelnickým haraburdím.*¹²¹) je pražský palác knířat Kinských, který vyprav zná ze svých náv-t v v minulosti: š*Velký, vysoký a nádhern vy-perkovaný sál osv tlen byl nes íslnými sv tly, takže bys byl na zemi zcela pohodln kařdý má ek nalezl. První rozhlédnutí po sále mne pou ilo, ře je zde skute n shromářř na etná a vzácná spole nost, ale vesm s muřřká.ř (í) ř Mnofřtví lokaj hemřřlo se mezi stoly, obsluhující hosty; jiní lítali ze sálu a zase p icházeli, p iná-ějíce na st íbrných táčích nejrozmanit j-í pokrmy a nápoje.*¹²²

Dal-í vyuřřití strategie rozporu vidíme v popise cesty na slavnost, tedy v pasářřích, kdy se prostor dynamizuje: š*Byla lunojasná podzimní noc. Lehynkou mlhou zast ený m síc stál zářřum iv nad Pet ínem a ve st íbrné, pon kud matné jeho zá i lesklo se zvlřlé dlářř ní jako mírným v t íkem z e elá hladina jezera. Nad m stem vzná-ela se lehká mlha a rozkládal se tajemný klid podzimní noci.*¹²³ Vyprav navíc tuto epizodu obohatil o pocit úzkosti z uzav ených prostor: š*Nebylo pochybnosti, ře v dob n kolika rok , co jsem byl zářek nenav-tířil, staly se zde zm ny, o nichřř jsem nem l ani tu-ení. Chodby aspo byly p estav ny a vřhod do sálu z chodeb byl zázř n nebo na jiném míst . Pro-el jsem tedy i chodbu tvrtou; ale ani zde nenalezl jsem řádných dve í, aniřřn jakého výřhodu. Zárove se mi zdálo, ře chodby, kterýmřř jsem byl jiřř pro-el, tvo í pravidelný rovnob řňík. Popo-el jsem tedy z tvrté chodby zase do první.*¹²⁴

Dal-ím autentickým prostorem je fara v Nechanicích, která byla z ásti pouřřita jako polní nemocnice za války prusko-rakouské, ve které vyprav nachází smřteln řan ného p ítele a kde je pozř ři p ítomen i jeho poh bu.

Prostorem fiktivním a dynamickým je v tomto romanetu vesmír. V n m totiřř cestují vyprav s p ítelem, aby dokumentovali filozofické teze, proná-ené p ítelem

¹²¹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk ířřvaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 249.

¹²² Tamtéřř, s. 271-272.

¹²³ Tamtéřř, s. 262.

¹²⁴ Tamtéřř, s. 265.

eskamotérem v záme ku Kinských jako prolog k jeho kouzelnickému vystoupení: *š Letíme nebo neletíme? ō otázal jsem se po chvíli p ítele, jenfl drfle v jedné ruce lístky, jeffl mu byli hosté napsali, ídil, jak se zdálo, druhou rukou p ístroj. š Letíme, ō zn la p ítelova odpov . š Prozatím v-ak pouze rychlostí sv tla, a následkem toho vidí-neustále obraz, jeffl si vid l, neffl jsme vylétli. Za n kolik vte in z ídím stroj tak, abychom se octli náhle 431 851 milión mil od zem koule, na eflpoletíme n jaký as dále pouze rychlostí sv tla. ō¹²⁵*

Rozsah prostor, v nichfl se odehrává d j *Newtonova mozku*, není p íli- velký. Je tomu tak zcela zám rn . V tomto p íb hu nebylo nutné vyufflívát dal-í prostory k navození pocitu fantazie, bizarnosti nebo snad úzkosti. Ve-kerý, nebo tém ve-kerý obsah a poselství tohoto díla je obsaflen v p ítelov monologu v záme ku Kinských, v sugestivn podané výpov di o lidských d jinách.

¹²⁵ ARBES, J. *Romaneta*. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 300-301.

7 Struktura romaneta

Pokud budeme chtít obecně rozebrat plán romaneta, vyuflijeme myšlenky, publikované Karlem Krejčím v monografii *Jakub Arbes, život a dílo*. Autor popisuje romaneto jako útvar, jehož zvláštnost vychází z *škonstrukce příběhu, jehož jednotlivé složky jsou dle myšlenky komponovány v celek pomocí abstraktní logiky*.¹²⁶ Ponechme nyní stranou fakt, že pojem abstraktní logika mnohdy nepropadne v souvislosti s Arbesovými romanety korektním pojmenováním jeho fabulace, vycházející z konkrétních v domostí a znalostí, které získal v průběhu studia na polytechnice, a je-li dokázal, do té doby nevídaný, zakomponovat do svých romanet. Karel Krejčí ve své studii vyjmenoval tři hlavní osy Arbesových romanet. Jsou to ústřední motiv, je-li je východiskem všech epizod, vyprávění v první osobě, stejně jako část konstrukce romaneta a postavy, které jsou výrazně prokreslené jak fyziognomicky, tak psychologicky.

Chceme-li podrobit romaneto dle kladnému studiu, budeme sledovat a popisovat tyto i základní prvky narativní analýzy, tedy postavy, děj, prostor a čas, a to včetně jejich podání jazykového a kompozičního a celkové prezentace tématu. Všechny tyto složky epické fikce jsou v romanetu specifikovány situací vyprávě, jeho postojem ke skutečnosti, k látce vyprávění a k předpokládanému čtenáři, adresátu umělé promluvy.¹²⁷

Romaneto můžeme vystihnout několika charakteristickými rysy.¹²⁸ Především je to vztah konkrétního vyprávě a fiktivních postav, založený na souvztáhnosti mezi fabulí a syfletem. Vztah vyprávě a postav se vyvíjí. Jazykově nejsou v téžinou tyto kategorie řádným způsobem odlišeny. Arbes v jazyk je pestrý a využíval celou škálu stylů: od jednoduchých vět, barvitěho popisu,

¹²⁶ KREJČÍ, Karel.: *Jakub Arbes. život a dílo*. Mor. Ostrava, Praha: J. Lukasík. 1946.

¹²⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 25.

¹²⁸ Tamtéž, s. 41.

e nického proslovu, tém v deckého výkladu přes novinové články a soukromé dopisy ať po r zné –ifrované zprávy i zápisky i dokonce zápis divadelního scénáře.

Vyprav dokáže svou přítomností v díle působit jako katalyzátor všech událostí, zvyšovat dynamiku příběhu, vytvářet jeho intenzitu. Díky němu máme možnost detailně poznat psychologické charakteristiky postav, působí též jako zprostředkovatel štajemnosti příběhu.

Vyprav v modalizující styl, spolu s kompozicí, podnecuje tená k aktivnímu tení. Nutí je, aby nad textem přemýšleli, vytvářeli si svá vlastní stanoviska a výklady.

Vypravem v této práci rozebíraných romanet je vlastně Arbes sám. V žádném z nich není jmenován, vystupuje v první osobě jako šjád, ale podle všech charakteristik se jedná o spisovatele samého. Vyprav je člověk o intelektuál, spisovatel a novinář, orientovaný doma i ve světě. Zná nejen Prahu, ale popisuje i venkov, zejména jihočí a západní echy. Arbes v vyprav se ocitá uprostřed politických, sociálních, ideologických i válečných stět, které v té době probíhaly. Vždy stojí v opozici proti moci, i když v boji nepoužívá zbraní, ale myšlenku, ironii, odvahu a odstup.

7.1 Osoba vypravěče

Podstatným atributem tohoto flánu je skutečnost, že je zdrazněna funkce vypravěče, tedy proces předávání informací tená i. Výpověď je založena na modalizující promluvě, na vypravěči v první osobě, na jeho osobních zkušenostech, konfrontovaných se svědectvími fiktivních postav. Vyprav vystupuje v díle tímto postavám jako nezasvěcený pozorovatel, který je pouze popisuje zevně, nebo nemá dostatek informací o vnitřních pohnutkách jejich chování a jednání, ale zároveň jako jejich blízký přítel, jenž dříve zná jejich vnitřní pochody, vedoucí k činům.

V expozici většinou převládá zevní popis, s postupem děje pak čím dál častěji můžeme sledovat také niterný pohledy do duše jednajících postav. Nikdy však tyto

pohledy neperostou do ztotožnění se s postavou, ani ke stylu věv doučoho i autorského vyprávě, ani v jednoznačný výklad. Z mého pohledu tak vzniká ideální typ vyprávěcí situace, tedy z hlediska typologie k rovnováze mezi komentáři vyprávěcího já a projevy profilujícího já. Vyprávě se tak snaží vyprávět svůj příběh tak, aby byl pro čtenáře co nejnapínavější.

V epilogu máme možnost nahlédnout do vnitřního rozpoložení příběhu vyprávě, na jeho reakce na prožitá a poznaná skutečnosti. Často to bývá hodnotící monolog vyprávě, který zůstal osamocen. Vímme si, že podobné monology vyvolává Arbes občas i v expozici; tady však bývá tón nepomrulehý a lefěrní, popisující n kterou z autobiografických vlastností autora.

Jak jsem již uvedla, Arbes byl mistrem ve spojování konkrétních údajů s naprostou fikcí. Tato vyprávěcí strategie je pro jeho romaneta naprosto příznačná. V každém z rozebíraných romanet jsou postavy, které vskutku žily a které tak dávají vyprávění pocit autenticity. Čtenář tak často balancuje na hraně skutečnosti a fikce, což jej nutí k zamyšlení. Dokáže také skvělým způsobem vyvolat motivy, které se mu v té době nabízely. Boje v pražských ulicích roku 1848, prusko-rakouská válka roku 1866, to jsou situace jako vystřižené pro chmurné epizody romanet, pozadí, na kterém se odvíjejí osudy postav. Pomocí retrospektiv i změnou point of view jak vyprávě, tak i jednající postav, dokáže pracovat s časovou osou příběhu, a to včetně rozlišení času vyprávěného a času vyprávěního, jakofi i například časovým odsazením epilogu.¹²⁹

Arbes v vyprávě, v tónu s etnými autobiografickými rysy (novinářská praxe, umlecké zájmy, intelektuální sklony), klade děj romaneta do české společnosti druhé poloviny 19. století se všemi jejími problémy. Nikdy však nesklouzne k jednostranné kritice národních i sociálních problémů, ani k litování sebe sama nebo jiných postav. Soustředí se na co nejdokonalejší vykreslení hlavní postavy, v tónu výjimečného individua. Proto v romanetu nenajdeme přesné popisy

¹²⁹ JANÁ KOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 26.

skutečnosti, nýbrž celou řadu zkratk, náznaků, indicií nebo symbolů. Všechny tyto atributy dle něj z Arbesových románů dělá, která mohou nést původně expresivní.

A jsou motivy jeho příběhů stříelné, málo pravděpodobné a přímo fantastické, Arbes je prezentuje tak, že celý děj se jeví k logickému vyvrcholení, rozuzlení a vysvětlení. I proto k tomu používá stav, ve kterých dochází u postav k mimořádnému vzepětí fyzických i psychických sil i naopak stav oslabení a vyčerpání, které mají za následek různé typy záchvatů a halucinací. V románu *Newton v mozek* se dokonce objevuje obřivlá mrtvola. Atmosféra záhadnosti a jakési tajemnosti tak nemizí ani po rozuzlení celého příběhu. Větená i stále zůstává pocit, že ne všechny otázky byly zodpovězeny, že příběh je – tiskem – neskončil.

Vztah vypravěče ke větenému i románem není v žádném případě nadřazený a vyvedoucí. Vypravěč popisuje postavy i sled událostí, pozoruje je a hodnotí ze svého point of view a nutí věteného, aby děj sledoval a nad ním přemýšlel. Jeho funkce je tedy komentátorská a informátorská. Arbes do jednotlivých příběhů narouboval množství informací, které získal nejenom studiem umění, ale zejména z pramenů v děj. I tím nutí věteného, aby nebyli pasívními příjemci informací, ale aby se snažili ději porozumět, přemýšleli nad ním a kombinovat možné varianty dalšího sledu událostí.

Vypadá to, že Arbes v vypravěčské větené i vnímání textu znesnadňuje. Jednak tím, že jej nutí spolupracovat, jednak tím, že umně a rafinovaně pracuje s kompozicí a v neposlední řadě i tím, že románem není děleno na kapitoly. *„Větená románu v první osobě si nemůže nikdy být tak jist informacím obsahem v textu, nemůže se ani odvolat k autoritativnímu vypravěči, nebo ve sdělení první osoby je stejnou postavou jako všechny ostatní, náleží do okruhu smrtelných a tedy mylných.“*¹³⁰

Postavení vypravěče v Arbesových románech se tak jeví jako dvojznačné. Zcela záměrně se snaží, aby větená překonal pohodlnost a vyvinul úsilí, pokud chce naplno vnímat děj. Zároveň však větená i určitým způsobem pomáhá. Například tím, že v některých fázích dialogu, který pomalu, ale jistě přechází v jen obas

¹³⁰ G/ OWI SKI, M. *O románu v první osobě*. Praha: česká literatura 16, 1968. s.289n.

p eru-ovaný monolog, upozor uje ústy n které z postav, fle jeho partner zabíhá do frází a komplikovaných úvah, které p estanou tená e brzy zajímat anebo tento monolog krátce p eru-í výk iky, otázkou i alespo poznámkou.

Romaneto ve vztahu svého zam ení ke tená i v sob spojuje dv sloflky ó informativn -prezentující a expresívn -impresívní. Tato kombinace iní z romaneta literární útvar, blízky tená m novin a moderní beletrie, kte í si oblíbili rychlý sled d jových událostí, pouflití náznak a zkratek, p ekvapující zm ny situace a logické vysv tlení zdánliv nevysv tlitelných záhad.¹³¹

7.2 Postavy

Názvy Arbesových romanet nám odhalují hlavní postavy i figury vypráv ní ufl p edem (*Svatý Xaverius*, *Uk iflovaná*, *Zázra ná Madona*, *Akrobati*). Sou ástí vyprav ovy strategie je vedení postav tak, aby symboli nost t chto pojmenování a jejich p i aditelnost k titulu se rozvinula afl v pr b hu díla, nikoli v jeho expozici.

Arbesovy postavy jsou tém vfldy osobami, flujícími na okraji spole nosti, v chudob , nesvobod i existen ních problémech. Jsou to v t-inou osoby mladé a tedy radikální, snaflící se dosáhnout n jaké zm ny. Jako sám autor, minimáln jedna z hlavních postav stojí v zásadní opozici proti spole enským i politickým pom r m, dostává se do rozporu se zákonem a ásto kon í ve v zení. Není proto p ekvapující, fle v této pozici se ocitá i p ímý vyprav . Dal-ím motivem e-ení krizových situací, a jifl z d vod existen ních nebo nechutí do dal-ích studií, je odchod k vojsku. Zde se pak vyprav í naskýtá mořnost vyuffití motiv bitev, válek, zma ených flivot , smrti.

Arbes dokáfle své postavy vykreslit velmi p esv d iv , a to jak co se týká jejich zevn j-ku, tak zejména jejich nitra. P esto své informace o postavách dávkuje, tená má proto pocit, fle o nich zdaleka neví v-echo. Autor navíc popisuje postavy

¹³¹ JANÁ KOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky eské prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 27.

v akci, cofi dodává d ji spád a figurám jakýsi pocit tajemna. š Zpo átku p echázel p ed oltá em volným krokem, pozd ji v-ak vřdy prud eji, ařlposléze náhle se zastaviv pohlédł zb řh na obraz a prudce se ke mn obrátiv, sv sil hlavu k prsoum a zadíval se up en p ed sebe k zemi. Vid l jsem mu nyní p ímo do tvá e, takře kdyby byl o í jen pozvedl, byl by mne musil zhlednouti. Neznámý v-ak stál dlouho nepohnut . U inil jsem po jeho p íkladu, toliko s tím rozdílem, ře jsem z n ho o í nespustil. Jenom jednou zaklekl zrak m j na obraz umírajícího sv. Xaveria a ihned sveřl se zase na neznámého, le v okamřiku to se mi zdálo, jako by m byl zklamal zrak: tvá Xaveriova byla tatářl jako tvá p ede mnou v my-řenkách poh ířleného muře.ř¹³²

Typickým rysem Arbesova vypráv ění, který rovn řl zvy-řje pocit tajemna, je ástá absence pojmenování postav. Ty jsou ásto pojmenovány pouze vztahem k vyprav ěí (neznámý, p ítel), zam stnáním (kostelník, řlálá níř, dozorce, duchovní správce), p ípadn ě jenom rodem (řlen-tina, muřl). Ve *Svatém Xaveriovi* jsou t i postavy pojmenovány k estním jménem (Xaverius, Bořlenka a Kate ina, řeřl se ov-em d ěm pouze mihne), a jediná p íjmením (autentický malí Balko). V *Uk ířlovaně* je obsařeno pouze jediné celé jměno (které navíc pat í skute n řlící postav), a jen jedno k estní jměno (Rút i Marie).

Potla ováním vlastních jmen vystupuje do pop edí jednak hodnocení postav, jednak p íznaky jejich sociálního, p ípadn ě názorového za azení. Stává se tedy vářlným prvkem um leckého zobec ování, sociální typizace a psychologické charakteristiky. Vlastní jměna, pokud jsou v romanetu v bec pouřlita, se svou symboli ností (hrdina *Svatého Xaveria* se jmenuje rovn řl Xaverius) v t-řnou také exoti ností z této zobec ůjící tendence nevymykají, naopak ji zvyřaz ůjı.¹³³

Arbes vede své hrdiny z nuzných i p inejmen-řm obtířlných řlivotních situací, jako je bída, nepovedené manřelství, v zenı, do situací velmi podobných, ne-li je-t ěor-řch. Xaverius je dokonce neprávem obvin ěn a odsouzen a ve v zenı

¹³² ARBES, J. *Romaneta*. Svatý Xaverius, Uk ířlovaná, Newton v mozek. Praha: Státnı nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 18-19.

¹³³ JANÁ KOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto*. Z poetiky ěské prózy. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 30.

umírá. Autor staví do ostrého střetu zvláštních orgánů a jejich moci, níživost válek a úzkost bídy s touhou svých hrdinů po svobodě, po lásce, po naplněném životě.

Dalším viditelným atributem Arbesových postav je přirodní determinace, tedy především jejich smrtelnost. Jakkoli se jí hrdinové romanetů brání, snažíce se přelít svou bolest, neúspěšně a zklamání i za cenu obětí, všechny jejich snahy jsou v konečném důsledku marné a sebezní ujmí. Ve všech rozebíraných romanetech jejich hrdinové nakonec umírají, a to kvůli dramatických a vypjatých situacím.

Po jazykové stránce používají postavy romanetů jazyk, který je charakteristický intelektuálním, často používají cizí slova, která nejsou ve vyprávění dále vysvětlována, odborné pojmy (zde znovu nacházíme stopy, které v Arbesovi zanechal studium na polytechnice – *Bylo v ní asi čtyřicet kamenů nejrozličnějšího druhu, tvaru i hodnoty; spatřil jsem chalcedon, ametyst, jaspis, opál, chryzolit, turmalin, topas, a kolik granátů, chryzoberyl, mezi tím však také křišťál, opuku, berylu a kolik odrůd uhlí.*¹³⁴), i dokonce encyklopedické informace o pracích fyziků a přirodovědníci o malířích: (*š Krom prací krétořových spatřil jsem n které obrazy od Brandla a Rainera, pak dva obrazy od nejslavnějšího malíře nizozemského Petra Pavla Rubense, dále n které malby od Cimbrechta, Gossarta, Trevisaniho, Wilmanna, Noseckého, Biesa, Haeringa, Ličky, Hessa a n kterých jiných*)¹³⁵ i složitě tvary přechodníků (*š Slořiví a uschovaví lístek pospířila jsem k lořř*)¹³⁶. Složitost nebo spíše starobylost vyprávěcího jazyka vedla jednoho editora k úpravě Arbesova textu, což považují za nepřijatelné – citlivé, nebo jeho texty plně reflektují dobu.

Postavy promlouvají téměř jednotným jazykem; podle mluvy je od sebe nemůžeme rozpoznat. A pokud přece jen ano, slouží tato skutečnost autorovi, aby danou postavu ještě více odcizil v ní, které jiné (například v *Akrobatech* hovoří

¹³⁴ ARBES, J. *Romaneta*. Svatý Xaverius, Ukřižovaná, Newton v mozek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 78.

¹³⁵ ARBES, J. *Romaneta*. Svatý Xaverius, Ukřižovaná, Newton v mozek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 10.

¹³⁶ Tamtéž, s. 34.

Eldo in partner anglicky) nebo aby zdrazil osamlost těchto postav, nemožnost komunikovat s ostatními. Tuto společenskou izolovanost Arbes vykresluje i pomocí dlouhých monologů, které jsou často pouze eruby posluchačem jen jedním nebo dvěma slovy. Ve *Svatém Xaveriovi* dokonce autor nechává vyprávět příběh o této osobu, aby se tak vyhnul neúměrně dlouhému monologu: *„Zde se pítel na několik okamžik odmlčel. Potom pěstev rukou obličej podotknul: „Mimovolně přecházel jsem ke konci do vypravovacího tónu babičina; budu vypravovat slovy babičinými, jak jsem byl událost tu mnohokrát z babičiných úst slyšel. Španěl byl nevrlý a mrzutý. Někdy chodil ještě aspoň několik hodin denně po pokoji, natož uleh a více nevstal.“*¹³⁷ Tyto monology však zároveň dokresluje citovou i sociální osamocenost postav, tvořících charakteristický svět Arbesových románů.

Z hlediska slovníku a vnitřní stavby je román stejnorodý. Všechny podstatné události se dějí v blízkém okruhu vyprávěče. Postoje jsou románová stará téměř 150 let a jejich výtvarnost jsou plně dnes již nepoužívaných tvarů, jazyk příběhu přitom sobě moderní a svěží. Je to dáno využitím útvarů, jako jsou epické projevy, dopisy, cizojazyčné výrazy i dokonce citace, které nejsou v textu vysvětleny. Svoji roli zde sehrála i Arbesova zkušenost s novinovými texty, které musely být úderné, jasné a musely vybízet čtenáře k tomu, aby o něm projevil zájem.

¹³⁷ ARBES, J. *Román. Svätý Xaverius, Ukľívaná, Newton v mozku*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 31

7.3 Děj

Děj romanu je konflikt jedince se společenskými a mnohdy též přírodními podmínkami, jež se projevuje prostřednictvím syfletu.¹³⁸ Syflet, tedy způsob, jakým jsou v díle uspořádány jednotlivé tematické složky (vypravěč, děj, postavy a prostředí) dle vypravěče v první osobě, který není syfletem podroben, ale naopak je syfletu nadázen. V románu bývá jedinou osobou, která prochází dějem v jeho časové posloupnosti a je nadázen i ostatním postavám, a to zejména tím, že v nich ostatní jednajících špionují ke své vlastní i pouze a toliko prostřednictvím vypravěče. Děje se tak formou setkání s ním, kdy se dozvídáme podrobnosti jejich vzpomínek a příběhu.

Roman ve své stavbě slučuje fabuli, tedy chronologický souhrn událostí děje nebo jeho dějový průběh¹³⁹ a syflety fiktivních postav. Tyto syfletové konstrukce postav, které utajováním skutečnosti a časovým zpěchácením n kterých souvislostí stupňuje napětí v textu, vstupují do vypravěčovy fabule a v různé míře ji ovlivňují, působí na vypravěčovy osudy, na jeho příběh a motivují jeho rozpoložení v epilogu.¹⁴⁰

Jednotlivá romána můžeme charakterizovat mírou vypravěčovy podřízenosti syfletu. Jak jsem již zmínila, vypravěč je syfletu nadázen. Ve *Svatém Xaveriovi* je však téměř plně do syfletu vtažen. Osudy a konflikty jeho přítele Xaveria se odrážejí na vypravěčově pozici a rozhodujícím způsobem předurčují jeho skvělost v epilogu. Podobné je tomu i v případě *Newtonova mozku*, kde v epilogu dochází k výraznému zlomu od nereálné fikce k neoekávanému zjevení (fikci pravděpodobně).

¹³⁸ PAVERA, Libor, VĚTIŠKA, František: *Lexikon literárních pojmů*, Olomouc: Nakl. Olomouc 2002

¹³⁹ PAVERA, Libor, VĚTIŠKA, František: *Lexikon literárních pojmů*, Olomouc: Nakl. Olomouc 2002

¹⁴⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo román. Z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 34.

Hrdinové románů jsou typičtí tím, že se téměř naivně vrhají do života ve snaze objevit –t stí, poklad i lásku, sociální spravedlnost i dlouhodobé a pevné existenci zajištění. Přestože se snaží sebevíc, přestože se znovu a znovu vrhají proti běhu osudu, stále více a více si uvědomují svoji bezmoc a spoutanost. Právě tyto dva protiklady tvoří napětí v syfletech. Vyrůstá zde propast mezi představami a vlivy jednotlivých postav a psychickými i sociálními tlaky, které je čím dál více drtí.

Dalším charakteristickým prvkem syfletové konstrukce v románech je opakování stejné situace i epizody v různých místech vyprávění. Toto opakování, případně i jím vyvolané reakce slouží k vysvětlení odlišných rozhodnutí i postojů jednotlivých postav a s tím spojených důsledků. Tato opakování nám dávají možnost porovnat, pro ně které postavy reagují ve zdánlivě stejné situaci jiným způsobem. Arbes tímto způsobem uvádí do děje nové údaje, aniž by však na něm jakým způsobem upozorňoval. Zároveň vyzývá čtenáře, aby na tyto změny reagoval, aby si vytvářel svůj vlastní pohled na děj, který nemusí být totožný s reakcemi a soudy postav příběhu. Charakteristickou je tato metoda v románu *Ukřivená*, kde se několikrát opakuje situace, kdy některá z postav, vlivem vyerpání fyzického i psychického, ve stavu záchvatu i halucinace vidí obrazy, které ji přivádí do stavu nepřítomnosti.

Tato syfletová aktualizace má jediný důvod: pakliže se obrazy jednotlivých epizod a incidentů teprve postupně, vzniká příběh je –t napínavější a zároveň náročnější, nebo vtahuje čtenáře do jeho centra a nutí jej k aktivnímu přemýšlení a hodnocení jednotlivých postav i celého děje.¹⁴¹ Tato aktivizace čtenáře se plně projevuje v epilogu, kdy si autor doslova vynucuje názor čtenáře na stanovisko vypravěče, které je jeho finálním subjektivním prožitkem a posouzením všech základních příběhů, tedy syfletu i fabule.

¹⁴¹ JANÁ KOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo románě. Z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 36.

7.4 Čas

Příběhy Arbesových romanů jsou silné i z toho důvodu, že jsou časově velmi přesně zadatelné. Tím, že doba, ve které se odehrávají, je ohraničena lety 1848 (respektive 1845) a 1868, jsou jeho příběhy vysoce aktuální. Doba, ve které probíhá děj romanů, byla velmi bouřlivá. První z výše uvedených letopát byl totiž rokem buržoazní demokratické revoluce a dobou českého státoprávního zápasu. Zkušenosti z těchto let jsou patrné na všech postavách romanů.

Roku 1866 probíhala krátká válka prusko-rakouská, která se vztahuje dějům ukončené i Newtonova mozku. Válečné téma je, díky své dramatickosti, pochmurnosti, úzkosti ale i polarizaci, pro román velmi vhodné. Také rok 1868 byl rokem politických represí a potlačování českých opozičních snah. Je tedy nasnadě, že zásahy rakousko-uherské moci se táhnou i Arbesovými příběhy a zrcadlí se v jeho postavách. Tato doba je zcela jednoznačným východiskem pro hrdiny románů.

Doba mnoha protikladů, zejména národních a ideologických, determinovala hlavní postavy románů jako lidí odvážných, toužících po změně a lepšími životy, ale také neschopných, nikoli jen vlastní vinou, vybojovat vítězný boj.

Tato bouřlivá doba je důležitá pro výstavbu románů. Je to doba depresivních neúspěchů, potlačovaných sociálních bouří, únavy, pocitu bezmoci. Rok 1848 je pro vyprávění minulostí, ovšem je to živou a nezhojenou. Ufňíváním příběhů minulého času (snad s výjimkou epilogů) ale dává vyprávění i jasné najevo, že doba, o které vypráví, je u nás.

Tak, jak dokázal Arbes využít elektrizující doby, dokázal pracovat i s časem denním. Známe děj románů se odehrává za tmy, v noci, v prázdných ulicích, v tmavých nebo špatně osvětlených budovách. Tato skutečnost má nesporný vliv na dramatickosti děje. *Šel kolika okny padala dovnitř bledá zář měsíce; zde táhla se po stěně, z části přes obraz, pak po zemi, daleko dovnitř chrámu, kde u prahu stála ve výšce osvětlená bílou sochu válečného starce; tam postoupila temná zbraň skvělá*

*práce na portálu oltáře, přelétla jak charý stín oltáře a vniknuvši do chrámu zanikla v několika pramenech mezi lavicemi temné kaple. Ode vniknulo jen několik paprsků na přikýnutý oltářní obraz Madony, jenž skvěl se jako v slábné mlze, tamo zase celý proud padá na ohybnou postavu s drahým výrazem v tváři a hrozná vydušenou pravici).*¹⁴²

Arbes pracuje i s retrospektivami, které se vrací k epizodám, jež probíhaly v různých časových obdobích a nezávisle na sobě. Touto aktualizací dodává ději rychlý spád. Ten je pak umocněn i délkou času, ve kterém tená přetváří celý příběh a která ostře kontrastuje s dobou, po kterou se příběh odehrává. Výjimkou je *Newton v mozek*, kde závěrečná pasáž probíhá ve stejném čase, jako ve skutečnosti.

7.5 *Prostor*

Kategorie prostoru, stejně jako ty ostatní, slouží Arbesovi rovněž k eskalaci protikladů. Na jedné straně v tónu Praha (i když pouze *Svatý Xaverius* byl označen jako pražské romaneto), na straně druhé pak místo, které slouží jako protiklad k jeho rodišti a městu, které dříve znal (např. Vídeň ve *Svatém Xaveriovi*). Dokázal barvitě popsat flóru a svět továrních dělníků, chudých studentů a novinářů, mladých intelektuálů, kteří toužili postavit se proti národnostnímu i sociálnímu útisku. Praha mu poskytla dostatek příležitosti na výhled míst, které svou tajemností dotváří děj. *Šel jsem starý, pro jezdce úzký a temný, schody dosti neschůdné. Přicházel na starodávnou děvenou pavla, zahrnuli jsme do temné, úzké uličky. Pro vodítka jsem otevřel dveře; prošli jsme skrze malou předsíň, v které nebylo téměř žádného nábytku, a ocitli se v nízkém pokojíku o dvou úzkých a malých oknech. Jelikož*

¹⁴² ARBES, Jakub. *Romaneta. Svatý Xaverius, Ukřižovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 53

se bylo jifl valn ze-e ilo, nemohl jsem v byt hned p edm ty rozeznat; ale p ece jsem rozeznal mnofství knih v sk íních por znu po zemi a po stolech rozházených.õ¹⁴³

Ve *Svatém Xaveriovi* je pražským protikladem Víde : *õBylo mi pop áno nav-tíviti p útele malí e aspo na n kolik hodin. Byl jsem p ijat vlídn a srde n , a p i sklenice výborného vína p ipomenuli jsme si s p útelem také exkurzi po pražských chrámech.õ¹⁴⁴ šZa n kolik minut byl jsem na svobod a op t za n kolik minut ujífld l jsem jifl v první drofce, kterou jsem prázdnou potkal, k Schönbrunnu. Doptal jsem se na p útele malí e velmi snadno a zastal jej v elegantním pokojíku na pohovce napohled váfného, ba skoro smutného.õ¹⁴⁵* Pro Arbesa samoz ejm znamená Víde ur itou symboliku, a to zejména z hlediska epilogu, který je do hlavního m sta tehdej-í monarchie zasazen zcela zám rn .

Volba lokalit, respektive jejich p esné pojmenování podtrhuje autenti nost romaneta. Vlastní evokace prostoru a jeho postavení v syfletu dotvá í tajemnou atmosféru tohoto flánru. Tato skute nost platí jak pro základní lokality, tedy m sta a krajiny, tak i pro ur itá konkrétní místa ó domy, ulice a snad i místnosti.

Pokud bychom rozd lili místa d je podle jejich epické funkce, m fleme hovo it o prostorách statických a dynamických.¹⁴⁶ Práv ve *Svatém Xaveriovi* nalezneme oba motivy. Prvním z nich jsou uzav ené prostory, tedy chrám svatého Mikulá-e, Xaveri v pokoj í v ze ský dv r. Naopak putování Prahou, pozd j-í cestka pokladem na Malvazinky nebo putování do Vídn jsou motivem dynamickým, tvo ícím p echod mezi dv ma pevnými body.

Silnou stránkou Arbesových romanet je tajemnost, sugestivnost afl magi nost prostor , v nichfl se pohybují postavy díla. Zdrojem t chto tená ových pocit je nap tí mezi vnímající a p emý-lející postavou a pozorovaným i poznávaným objektem. *šStoje t sn u oltá ního obrazu pon kud se nachýlil a jal se s nejv t-í*

¹⁴³ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk íflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 24

¹⁴⁴ Tamtéfl, s. 71

¹⁴⁵ Tamtéfl, s. 88-89

¹⁴⁶ JANÁ KOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky eské prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 39.

pozorností pozorovati pravé rám sv. Xaveria. Hned nato v-ak sebou nápadným zp sobem pohnul, a v pravici jeho, která byla rychlostí blesku sáhla do postranní kapsy v kabát, zalesklo se cosi jako dýka nebo b itký n fl. Mimod k projela mou hlavou my-lénka, fle neznámý, jsa na mysli pomaten, chce snad vzácný obraz roz íznout a zni it.õ¹⁴⁷ Jde o nap tí mezi cílem, s nímfi vnímatel do daného prostoru vstoupil, a mezi nenadálými skute nostmi, které se seb hly. V kompozici se tento postup projevuje exponováním nebo potla ením vyprav ské úvahy, rychlými p echody vyprav e z role šzpravodajskéõ do role špozorovatelskéõ a šmeditativníõ.¹⁴⁸ : šZvlá-tní divadlo objevilo se p ede mnou. V salón bylo asi dvanáct nebo patnáct mufl star-ích i mlad-ích, vesm s ozbrojených obu-ky a starými zbran mi v-eho druhu. N kte í z mufl m li svítilny, jiní drfeli v rukou ho ící lou e. Ve v-ech tvá ích jevila se k zví eckosti rozplamen ná divoká vá-e . Vrazil do salónu, rozhlédl jsem se kolem, a tu-e, co se zde d je, zvolal jsem p ísným, velitelským hlasem: ŠJménem Nejsv t j-í trojice vás vyzývám, abyste netýrali blifního a klidn se roze-li!-õ¹⁴⁹

Prostor je prezentován prost ednictvím vyprav ova profitku a oba tyto subjekty na sebe vzájemn p sobí. Vyprav má rozhodující podíl na sugestivní popis prostor , zatímco jejich popis ovliv uje psychologickou charakteristiku vyprav e: šDle reflexu na st nách a na podlaze domníval jsem se, fle nalézám se v chodb , do kteréfl jsem byl ve-el z p edsín ; ale dve í, kterými jsem byl ve-el a jefl se byly za mnou nepochopitelným zp sobem zav ely, nemohl jsem jiřl najíti. Chvíli jsem p emítal, jak to mofné, a posléze vzniklo ve mn domn ní, fle octnul jsem se podle v-eho v chodbách, z nichfl nebylo vyvážnutí, pokud p ítel eskamotér neuznal za dobré pronést své kouzelné šEffeta!õ¹⁵⁰

¹⁴⁷ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 20

¹⁴⁸ JANÁ KOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky eské prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 40.

¹⁴⁹ ARBES, J. *Romaneta. Svatý Xaverius, Uk iflovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. s. 176

¹⁵⁰ Tamtéř, s. 265-266

8 Závěr

Cílem této práce je analýza narativní strategie ve vybraných romanetech Jakuba Arbesa a možnosti interpretace role vypravěče. Jedním z nejdůležitějších příznaků tohoto žánru je polarizace, tedy časté vyvolávání protikladů, a to nejen ideová, ale i stylistická. Vyvolávání těchto protipólů a rychlý pohyb mezi oběma extrémy jsou prvky, které nejen udržují, ale též zvyšují tempo děje a jeho napětí.

Ve výše rozebíraných dílech je metoda rozporu jednou ze základních strategií vypravěče. Tímto způsobem zvyšuje expresivnost vyprávění, umocňuje pocit tajemnosti i sugestivnosti. Uzavřené prostory, tedy chrámy, kaple i malé byty pak získávají pocit jakési magičnosti. Tyto protiklady se objevují v několika rovinách.

První z nich je rovina sociální. Ve výše uvedených romanetech vystupují hlavní postavy, které pocházejí z nuzných poměrů. Vypravěč je jím vřelý. Tento svůj stav však nikterak nehodnotí, pouze jej popisuje. Stejně tak je tomu i u ostatních postav z tohoto prostředí vycházejících. Jiří z nich nehrává na nepřízeň osudu, každá z nich má jinými cíli dosáhnout dokonalosti v oboru (*Newton v mozek*), rozlútit tajemství obrazu (*Svatý Xaverius*) i vysvětlit zdánlivě nevysvětlitelnou záhadu svého vlastního těla (*Ukřižovaná*).

Jako partner, nebo lépe řečeno přítel vypravěče (nebo takto je označena vypravěči nejblíže osoba ve výše uvedených příbězích) vystupuje postava, na které lze dokumentovat princip polarizace. Ve *Svatém Xaveriovi* je to rovněž mladík, který žije v chudobě, avšak v ní, kde vykope poklad neocenitelné hodnoty a v určitém okamžiku je přesvědčen, že se mu to také podaří. Rovněž v *Ukřižované* je přítel student, jenž později přichází o oba rodiče a studií musí zanechat. Rozhodne se odejít do armády a vyřeší tak své existenční problémy. V *Newtonově mozku* je tomu naopak. Přítel je ze zámožné rodiny, ale studium jej nebaví a končí rovněž u vojska. Ve výše uvedených případech je základním rozporem chudoba a vysoký intelekt nebo naopak zajištěná existence, ale nejistá budoucnost.

Další rovinou je rovina prostorová. Vypravěč mní rytmus vyprávění tím, že jde obas přesune z pražských ulic na venkov. Pokud však chce najít protiklad českému centru, posune jde do Vídně, které je pro něj ve *Svatém Xaveriovi* symbolem bohatství a politické převahy. Dlehlitě je i stídání prostor uvnitř města. Malinký byt se stídá s lány polí a vinic, fara zase s bohatě vyzdobeným zámečkem, tiché prostředí přeplněných kostelů s atmosférou pražských ulic.

Neméně dlehlitou je rovina časová. Vypravěč vyvolává velmi často protiklad dne a noci. To, co vypadá za denního světla přirozeně a nebudí v žádné z postav pocit úzkosti nebo strachu, se za tmy, ve tmě nebo dokonce v záři plamenů nebo blesků jeví jako něco nevysvětlitelného. Tma nebo naproti tomu světelné výjevy hrají dlehlitou roli ve všech těchto romanetech.

Vypravěč používá protiklad i v rovině dějové. Spojuje krásnou, bezoblačnou noc s nepřítelovým odjezdem do války, vavu boje na život a na smrt s klidným vyrovnaným popisem těchto bitev z nepřítelových úst. Vraždění tisíc lidí s chladným výpočtem po tuobití.

Staví vedle sebe nevinného hocha a lovce, který je pro politický reflex velezrádce. Popisuje rychlé rozhodnutí lovce, který odchází do boje přesto, že nechce a nemusí, ale užet i tak otce tídí. Vede kroky dětského hrdiny do míst, kde ten najde mrtvolu svého otce.

Nejdehlehlit jí rovinou polarizace vyprávění je podle mého názoru rovina lidské determinace, tedy rovina života a smrti. Ve všech dílech najdeme celou řadu silných motivů, které pomáhají vypravěči dramatizovat příběh, vyvolávat ve čtenáři pocit jak nejistoty, tak i úzkosti, ale zároveň zapojit jeho fantazii, nutit jej, aby jde analyzoval a vytvářel si na něj svůj vlastní názor. V každém z nich se však objevuje antagonismus života a smrti.

Ve *Svatém Xaveriovi* je jednou ze zásadních epizod setkání vypravěče s nepřitelem ve vídeňské vlnici. Přítel je nevinně odsouzen na sedm let a na spravedlnost jistě rezignoval. Ve vlnici potkává vypravěče, který je naopak propuštěn na amnestii. Ten s překvapením zjišťuje, že mohl dosvědčit přítelovu nevinu

a slibuje, že tak co nejdříve u jiní. Vypravěč odchází svobodně, ale jeho přítel vzápětí ve vězení umírá.

Také v románu *Ukřižovaná* se objevuje podobný motiv. Vypravěč, který přestal dostávat od svého přítele dopisy z bojiště prusko-rakouské války, pečlivě studuje noviny, ve kterých nakonec také nachází přítelovo jméno v seznamu padlých. Třice se s touto zprávou vyrovnává a o to větší je jeho radost, když přítel, sice raněný, nalezne v jednom z pražských kostelů, upravených za válečného stavu na jednoduchou nemocnici. Zdá se, že přítel brzy vyzdraví, ale paprsky podvěrného slunce osvětlují oltář tak podivným způsobem, že způsobují raněnému příteli záchvat, který má za následek i jeho smrt.

Díky *Newtonova mozku* je na rozporu život a smrt celý vystaven. I zde dostává vypravěč dopis z bojiště, že jeho přítel byl ve válce třicet raněn. Rozjímá se ihned na místo, kde jej také nalézá v hlubokém bezvědomí. Ještě předtím, než odejde zpět do Prahy, přítel umírá. Vypravěč se účastní jeho pohřbu a zlomen na duchu odjíždí. O to větší překvapení jej čeká za několik dní doma, kde jej přítel, živ a zdrav, navštíví a pozve na večeři, pořádanou na oslavu jeho návratu z války. Vypravěč přichází na slavnost, kde je nejprve slyškem úžasné přítelovy eskamotáže a posléze s ním, jako jediný dobrovolník, odlétá na cestu proti smrti. Na ní vidí snad všechny bitvy a války v dějinách lidstva a brzy si uvědomuje, že tyto dějiny jsou dějinami boje na život a na smrt těch nejdokonalejších tvorů. Na konci jejich cesty přítel umírá. Vypravěč po několika dnech zjistí, že všechno byla jenom halucinace a jeho přítel je skutečně již několik měsíců mrtvý.

Závěrem lze říci, že hlavními aktéry, kteří tvoří děj románu, jsou dva muflíři: vypravěč a jeho fiktivní přítel. Bývají to většinou dva samotáři a naděnci pro nějakou věc. Jméno vypravěče se nikdy nedozvíme, zejména proto, že je zřejmé, že jde o samotného Arbese. Vypravěč většinou vypráví příběhy, který se udál v minulosti, ale často přeskakuje až do současnosti. Obvykle jde o příběhy jeho přítele, později, v současnosti, se do příběhu zaplétá i vypravěč.

Postavy reprodukuje tená i autor v životní názor. Skrze hlavní postavy se dozvídáme o duševním rozpoložení postav ostatních, o jejich radostech, ale

i problémech. Nikdy však přesně nevíme, jak vypadá vypravěč a málokdy se dozvíme něco více o příběhu.

Arbes v vypravěči je tedy postavou, bez které by nemohlo vzniknout žádné románové dílo. Je to postava, která nás seznamuje se všemi příběhy, osvětluje a vysvětluje vše potměšile a nejasně a v neposlední řadě nechává čtenáře nahlédnout do duší postav.

Jakub Arbes skutečně předbíhá dobu. Josef Hora vyjádřil svůj vztah k Arbesovi následovně: „Arbes měl to, co v oné době měl málokterý spisovatel: odvahou. V době sentimentálních povídek vlastenecké a historické přichází u něj se svým tímto fikčním aparátem kombinací psychologismu, jenž vyfadoval od čtenáře více než konvenční ochotu dát se pobavit napínavým příběhem.“¹⁵¹

¹⁵¹ HORA, Josef, 1920 in JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo románové dílo. Z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975. s. 5.

Citovaná literatura

- [1] ARBES, Jakub. *Romaneta: Svatý Xaverius, Ukřižovaná, Newton v mozek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1963. 315 s. ISBN neuvedeno.
- [2] STANZEL, Franz Karl. *Teorie vyprávění*. P el. Jiří Strom-ík. 1. vyd. Praha: Odeon, 1988. 321 s. ISBN neuvedeno.
- [3] RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. P el. Vanda Pickettová. 1. vyd. Brno: Host, 2001. 176 s. ISBN 80-7294-004-X.
- [4] František Xaver Palko. *Lecyklopaedia*. [online]. [cit.2011-02-01]. Dostupné na <<http://leccos.com/index.php/clanky/palko-.frantisek-xaver>>
- [5] JANÁKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto. Z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975, 156 s. ISBN neuvedeno
- [6] KARÁSEK ze Lvovic, Jiří. *TVrčové a epigoni*. Praha: 1927. ISBN neuvedeno.
- [7] SOUŠEK, Ludvík. *Kdo byl kdo. Díl I. Jakub Arbes*. Praha: Albatros, 1980. ISBN neuvedeno.
- [8] KREJČÍ, Karel.: *Jakub Arbes. život a dílo*. Mor. Ostrava, Praha: J. Lukasík, 1946. 427 s. ISBN neuvedeno.
- [9] BÍLEK, P. A. *Vyprávění jako struktura, v níž se odehrává význam: interpretační přístupy k vnitřní výstavbě vyprávění. In Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. 1. vyd. Brno: Host, 2003. 360 s. ISBN 80-7294-080-5.
- [10] G/OWIŠKI, M. *O románu v první osobě*. Praha: česká literatura 16, 1968. s. 289n. ISBN neuvedeno.
- [11] PAVERA, Libor, VĚTIŠKA, František: *Lexikon literárních pojmů*. 1. vyd. Olomouc: Nakl. Olomouc, 2002. 422 s. ISBN80-7182-124-1.

Další použitá literatura

- [12] ARBES, Jakub. *Osudy fien: 4 romaneta*. Praha: s. spisovatel. 1988. ISBN neuvedeno.
- [13] ARBES, Jakub. *Akrobati, Zázra ná Madona*. Praha: SNKLHU. 1960. 301 s. ISBN neuvedeno.
- [14] DOLEFIEL, Ladislav. *Narativní zp soby v eské literatu e*. Praha: s. Spisovatel. 1993. 144 s. ISBN80-202-0418-0.
- [15] HAMAN, Ale-. *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. 1. vyd. Jino any: H&H. 1999. 179 s. ISBN80-86022-57-9.
- [16] KUBÍ EK, Tomá-. 1. vyd. Brno: Host. 2007. 240 s. ISBN 80-7294-215-8.